

ARTIKELN

SLACHTOFFER TEGEN WIL EN DANK?

Over oude koeien en verdronken kalveren in het actuele debat over de internationale vrouwenhandel: een analyse van divergerende feministische perspectieven

Gily Coene¹

SUMMARY – *An analysis of old and new feminist perspectives in the contemporary prostitution and trafficking debate* – This article analyses different feminist perspectives in the actual and highly controversial debate on prostitution and human trafficking. On the international level, feminist abolitionist lobbies are very successful in preventing the emergence of a new international definition of trafficking, which distinguishes voluntary from forced prostitution and would apply only to the latter. Recently, legislative initiatives and measures on prostitution in Belgium and the Netherlands were partially based on the argument that governments would be more able to handle the problem of (forced) trafficking if voluntary sexual exploitation would be legalised. This article deals with the question whether feminists should or should not support the legalisation of prostitution and migration of foreign prostitutes. The author argues that, given the current circumstances and developments, feminists have very good reasons for criticising the sex industry, but that this claim should not necessarily prevent them to support and defend more social rights for national and foreign sex workers.

KEY WORDS: abolitionism, feminism, gender inequality, immigration, labour migration, prostitution, trafficking

Inleiding

"I was accused of attacking the sex industry. I was accused of defending the sex industry. One particularly bilious man accused me of simultaneously attacking and defending the sex industry. It seemed that some people couldn't get it through their thick skulls that I was in fact – and still am – attacking the sex industry and defending its workers. A 'feminist' informed me that the sex industry doesn't exist; it isn't an industry and what we do isn't work. Maybe she thinks it's a hobby..." (Nickie Roberts, The Front Line)

¹ De auteur is als assistente verbonden aan de vakgroep *Wijsbegeerte en Moraalwetenschap* van de *Universiteit Gent*.

De strijd tegen de internationale vrouwen- en mensenhandel heeft de voorbije jaren een prominente plaats verworven op de nationale en internationale beleidsagenda. De onthullingen van journalist Chris De Stoop (1992) over de activiteiten van internationale bendes in de organisatie van de handel in buitenlandse vrouwen ten behoeve van de prostitutiesector plaatste de problematiek van de internationale vrouwenhandel in ons land begin jaren negentig (opnieuw) op de politieke agenda. Het boek *Ze zijn zo lief, meneer* werd in meerdere talen vertaald, gaf aanleiding tot de oprichting van een parlementaire onderzoeksc commissie en leidde uiteindelijk tot de totstandkoming van de wet op de mensenhandel. De aandacht en het bezoek van wijlen koning Boudewijn aan het opvangcentrum *Payoke* zorgde voor een belangrijke impuls in de politieke en maatschappelijke bewustwording.

De voorbije jaren werden, naast de handel in buitenlandse prostituees, in ons land ook de handel in en/of uitbuiting van buitenlandse voetballers, van au-pair jongeren, van clandestiene arbeiders, van diplomatiek dienstpersoneel, van asielzoekers door smokkelaars en door huisjesmelkers eveneens als praktijken van mensenhandel aangewezen. De term mensenhandel duikt de laatste tijd ook steeds vaker op in de context van de illegale immigratie en mensensmokkel.²

Het veralgemeende gebruik van de term ‘mensenhandel’ is, in tegenstelling tot ‘vrouwenhandel’ van recente datum. Reeds in de negentiende eeuw zorgde de zogenaamde ‘handel in blanke slavinnen’ voor heel wat beroering, met belangrijke implicaties voor de houding en de nog steeds bestaande regelgeving inzake prostitutie. Hoewel handel en uitbuiting van vrouwen zich niet beperkt tot de sector van de prostitutie, en niet alleen vrouwen het slachtoffer zijn van dergelijke praktijken, is de prostitutiesector de belangrijkste actieradius van de mensenhandel en zijn mannen als slachtoffer daarin nog steeds een kleine minderheid. De term ‘mensenhandel’ suggereert derhalve een genderneutraliteit die niet overeenstemt met de werkelijkheid, en leidt de aandacht af van de genderspecifieke factoren die er aan ten grondslag liggen. Het gaat daarbij niet alleen om de achtergestelde positie van vrouwen in de landen van herkomst maar ook om stereotiepe en seksistische attitudes, meer in het bijzonder ten aanzien van ‘exotische’ vrouwen, in de bestemmingslanden. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat vanuit feministische hoek een sterke belangstelling en bekommernis voor deze problematiek kan worden vastgesteld.

Anderzijds is er weinig eensgezindheid omtrent de reikwijdte van de term vrouwenhandel. Mensen- en vrouwenhandel betekent letterlijk het kopen en verkopen van mensen en vrouwen, en is dus per definitie een ongeoorloofde ruil. In sommige visies is elke vorm van seksuele exploitatie en commerciële bemiddeling ten behoeve van prostitutie ongeoorloofd en dus een vorm van mensenhandel, andere visies willen mensenhandel enkel voorbehouden voor situaties waarin sprake is van dwang, misbruik of grove uitbuiting. De voorbije jaren stond het internationaal debat heel sterk in het teken van de precieze definiëring en afbakening van de begrippen mensenhandel (*human trafficking*) respectievelijk vrouwenhandel (*trafficking in women*). Een van de voornaamste knelpunten in de internationale samenwerking betreft de vraag of enkel gedwongen prostitutie onder mensenhandel moet begrepen worden, dan wel of elke vorm van seksuele exploitatie van vreemdelingen, dus ook indien zij daarmee instemmen, als praktijken van mensenhandel moeten benaderd worden. Meningsverschillen

² Zie hiervoor mijn bijdragen in Commers & Blommaert (2001).

en uiteenlopende houdingen en regelgevingen in verschillende landen inzake prostitutie staan een consensus over de precieze invulling van het begrip en de mogelijkheid tot een gezamenlijke aanpak van mensenhandel in de weg. In sommige landen is elke vorm van seksuele exploitatie verboden, andere reglementeren de vrijwillige uitbating van iemands prostitutie.

Op het internationale forum zijn vrouwengroeperingen heel actief, maar weinig eensgezind over welke houding ten opzichte van het fenomeen precies moet worden aangenomen. Vanuit een feministische invalshoek worden divergerende voorstellen geformuleerd, gaande van een verdere criminalisering van de prostitutiesector, meer bepaald van de exploitatie van de prostitutie en vrij recent ook de prostituant, naar een wettelijke erkenning en reglementering van de prostitutie als beroep, al dan niet gekoppeld aan de reglementering van het verblijf en de tewerkstelling van buitenlandse prostituees. Op die manier wil men vrijwillige van gedwongen prostitutie onderscheiden om het gebruik van dwang, misbruik en geweld strenger te kunnen bestraffen en beter te voorkomen.

In deze bijdrage richten we de aandacht op de diverse feministische posities en argumentaties inzake prostitutie en vrouwenhandel en hun relevantie voor de actuele mensenhandelproblematiek.

In een eerste deel geven we een korte stand van zaken inzake de politieke actualiteit van het mensenhandel- en prostitutiedebat en de morele vragen die zich hierbij stellen. Recent werd in Nederland het bordeelverbod opgegeven en werden de zogenaamde prostitutiebedrijven legaal. In België werd opnieuw een wetsvoorstel ingediend tot regeling van de prostitutie. Het klinkt vrij paradoxaal, maar beide voorstellen hopen onder meer via de legalisering van de zogenaamde vrouwenhandel de actuele mensenhandel beter te kunnen bestrijden. De vraag of prostitutie als arbeid moet worden erkend impliceert, gezien de grote aanwezigheid van buitenlandse vrouwen in de prostitutie, ook de vraag of de arbeidsmigratie in het kader van seksarbeid moet gereguleerd worden.

In het tweede deel verduidelijken we de historische context en argumenten die tot de huidige regelgevingen inzake prostitutie en vrouwenhandel hebben geleid. We willen hier vooral de beweegredenen, de context en de uiteindelijke implicaties van het feministisch en abolitionistisch (het streven naar de uitbanning van de prostitutie) verzet tegen de reglementering vanaf de negentiende eeuw toelichten. Het prostitutievraagstuk speelde in de negentiende eeuw een cruciale rol in de ontwikkeling van de feministische beweging. Voor het eerst in de geschiedenis werd prostitutie geproblematiseerd in termen van ongelijke sekse- en economische verhoudingen. Dit leidde onder meer tot een radicale ommekeer in de beeldvorming over de prostituee. Van gevallen vrouw evolueerde de prostituee naar een slachtoffer van mannelijke en kapitalistische uitbuiting en overheersing. Deze beeldvorming heeft een belangrijke invloed uitgeoefend op de bestaande regelgeving inzake prostitutie en vrouwenhandel en bepaalt grotendeels het discours waarbinnen het prostitutie- en vrouwenhandelvraagstuk vandaag wordt benaderd. Opnieuw tekenen zich neo-abolitionistische en neo-reglementarische stromingen in het debat af. Ditmaal ent de morele verontwaardiging zich niet op het lot van meisjes en vrouwen uit de eigen arbeidersklasse maar op het lot van meisjes en vrouwen afkomstig uit armere landen.

In het derde deel worden de totstandkoming, de argumentatie en implicaties van de huidige nationale en internationale regelgevingen en instrumenten besproken. In deel 4

worden de discursieve aspecten van het blanke slavinnen verhaal vergeleken met het actuele mensenhandelvertoog en hun respectieve implicaties. In het volgende deel bespreken we de tegenstrijdige posities en de impact van de huidige feministische neo-abolitionistische en neo-reglementaristisch lobby's op internationaal vlak. In het volgende deel worden verschillende feministische theoretische en ethische invalshoeken en argumenten behandeld en wordt gezocht naar een mogelijke consensus. In het laatste deel situeren we het vraagstuk van de vrouwenhandel in de context van de actuele migratieproblematiek.

Omwille van de verwevenheid van diverse vraagstukken – armoede, genderdiscriminatie, ongelijkheid, migratie – is de mensenhandelproblematiek één van de meest complexe politieke en ethische vraagstukken van deze tijd. De mensenhandel is veel ruimer dan de problematiek van de seksuele exploitatie en moet ook in een breder ethisch perspectief benaderd worden: globalisering, economische liberalisering, mondiale 'apartheid' (Richmond, 1994), internationale migratie, het protectionisme van de welvaartstaat enz. zijn daarin relevant. De sector van de prostitutie is de voorbije jaren op fundamentele wijze veranderd. De seksindustrie heeft zich, ondanks de repressieve regelgeving aanzienlijk uitgebreid en in sterke mate geïnternationaliseerd: dit zowel via de internationale vrouwenhandel als via het sekstoerisme. De sekssector is niet alleen een zeer lucratieve bezigheid voor internationaal georganiseerde bendes, maar ook andere economische sectoren, bedrijfstakken en overheden verwerven via de arbeid en uitbuiting van meisjes en vrouwen aanzienlijke inkomsten (zie onder meer Lim, 1998). De vergaande commercialisering en verzakelijking van het menselijk en vrouwelijk lichaam is dan ook één van de meest fundamentele kenmerken van de huidige globalisering.

De mensen- en vrouwenhandel is met andere woorden een mondiaal en multidimensioneel probleem, en moet op diverse terreinen worden aangepakt. In deze bijdrage willen we er toch ook voor waarschuwen de prostitutie niet (opnieuw) de symbolische inzet van een bredere ideologische en belangenstrijd te laten worden, waarbij de concrete belangen en problemen van de betrokkenen worden overschaduwd.

1. De legalisering van de vrouwenhandel en de bestrijding van de mensenhandel

1.1. *De opheffing van het bordeelverbod: ook voor buitenlandse prostituees?*

Sedert 1 oktober 2000 is het bordeelverbod in Nederland opgeheven. Een van de belangrijkste argumenten daarvoor betrof de inperking van de mensenhandel en de bestrijding van de onvrijwillige prostitutie. Het bordeelverbod werd nochtans in 1911 ingesteld met het argument de 'vrouwenhandel' te bestrijden.³ Door het bordeelverbod

³ "Met het bordeelverbod zou een einde komen aan: 'den toestand van feitelijke slavernij, waarin de vrouwen in een bordeel verkeerden' als ook aan 'den met het bordeelbedrijf samenhangenden "mensenhandel". Meisjes worden voor dat bedrijf aan gezinnen ontroofd, letterlijk gestolen, om dan moreel te worden vernietigd. Deze onduidelbare toestand schijnt slechts door het bordeelverbod te kunnen worden gekeerd." (Voorlopig verslag, Handelingen 1909/10, bijlage 56 p.10 geciteerd in Haveman, 1998: 128)

was, zoals tot op vandaag in België het geval is, de ‘exploitatie’ van prostitutie of “*van het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht door anderen met derden een beroep of gewoonte maken*”, (art.250bis, Nederlands Wetboek Strafrecht) strafbaar. De laatste vijftig jaar werd dit misdrijf, eveneens zoals in België, in werkelijkheid zelden vervolgd. Onder dit gedoogbeleid bleven de zogenaamde ‘prostitutiebedrijven’ illegaal en konden prostituees niet op een legale wijze worden tewerkgesteld.

Met de nieuwe wet beoogt de Nederlandse overheid zowel het prostitutieverschijnsel te normaliseren als de mensenhandel beter te bestrijden. Door de sector te decriminaliseren kan een duidelijker onderscheid worden gemaakt tussen malafide en bonafide exploitanten en tussen vrijwillige en onvrijwillige of gedwongen prostitutie. De ‘uitbating’ van prostitutie wordt legaal, de ‘uitbuiting’ strenger gestraft. Met het officieel erkennen van prostitutiebedrijven wil men de invloed van criminele organisaties doorbreken en worden prostituees beter beschermd tegen uitbuiting en misbruik van exploitanten. Tevens kan de overheid via het ontwikkelen van een lokaal prostitutiebeleid beter inspelen op de plaatselijke noden en problemen die zich stellen, bijvoorbeeld in verband met overlast. (Stichting Mr. A. de Graaf, 2000)

De Nederlandse aanpak is uniek en bijgevolg niet vrij van controversen. Abolitionisten kunnen zich niet verzoenen met het pragmatisme van de wet en zien in de reglementering een wettelijke vrijbrief voor de uitbuiting van vrouwen in de prostitutie. Anderen vrezen dan weer voor de gevolgen van de controle op de legale status en de leeftijd van de prostituees. Gemeenten krijgen het recht om toezichthouders te benoemen die van prostituees mogen eisen dat zij zich op de werkplek identificeren. Sommigen vermoeden dat deze identificatieplicht dan weer een handig instrument wordt om illegalen op te pakken. Ook wordt gevreesd dat door de invoering van deze maatregelen illegale en minderjarige prostituees naar andere landen als België zullen uitwijken. (De Graaf, 2000: 3)

De aanwezigheid van buitenlandse prostituees is al jaren een heikel punt in deze discussie. Meer dan de helft van de in Nederland werkzame prostituees is van buitenlandse afkomst. Daarom moet men zich meteen ook de vraag stellen of door deze legalisering buitenlandse vrouwen die vrijwillig in de prostitutie willen werken gelijk moeten behandeld worden als elke andere werkzoekende buitenlander.⁴ De Nederlandse Wet Arbeid Vreemdelingen bepaalt uitdrukkelijk dat voor het werk van prostituee geen vergunning mag worden afgegeven, ook al zou er volgens de exploitanten een structureel tekort zijn aan dergelijke arbeidskracht – een centrale vereiste voor de toekenning van een arbeidsvergunning. Sommigen beschouwen deze uitsluiting van het verlenen van een vergunning voor seksarbeid als een ongeoorloofde discriminatie. Anderen stellen dan weer, dat indien exploitanten vrouwen uit de Derde Wereld kunnen ‘invoeren’, het uitgangspunt van de wet, ‘een betere bescherming’, op losse schroeven komt te staan, omdat de wet uitgaat van ‘geëmancipeerde’ Nederlandse vrouwen. (Van Scharen, 2000: 13)

⁴ De Wet Arbeid Vreemdelingen regelt de arbeidsmigratie voor landen waar geen voorkeursrecht geldt. De regeling van deze wet is echter gebaseerd op een gestructureerde arbeidsmarkt, waar voor prostitutie voorlopig nog geen sprake kan zijn. Daarom wordt ook voorgesteld om de maatregel die bepaalt dat aan prostituees geen werkvergunning mag worden afgegeven (voorlopig) te laten voortbestaan. Migranten uit landen van de EU en de EER hebben onder bepaalde voorwaarden (economische zelfstandigheid bijvoorbeeld) het recht zich vrij te vestigen in alle landen van de EU en de EER, wat dus ook zou moeten gelden voor prostituees. Onderdanen uit Associatielanden (Oost-Europa) moeten aan meer voorwaarden voldoen. Het is niet duidelijk of de migratie van prostituees hier onder kan vallen. Deze vraag werd voorgelegd aan het Europese Hof. (Mr. A. de Graaf Stichting, 2000)

Het bordeelverbod is in Nederland een oud zeer en stond sedert geruime tijd ter discussie. Omwille van oubollig en moralistisch bevonden termen in de wetgeving zoals ‘ontucht’, werd het lange tijd beschouwd als een anachronisme. Ook de omstandigheden waarin het bordeelverbod destijds werd ingevoerd werden niet langer geldig bevonden. De positie van vrouwen is de voorbije eeuw danig geëvolueerd. De vrouwenemancipatie maakt een vrijwillige keuze voor het prostitutiewerk aannemelijker en een paternalistische regelgeving overbodig. Anders is het gesteld met vrouwen uit arme landen die zich aandienen om in de prostitutie te werken. Hun leefomstandigheden vertonen heel wat meer gelijkenissen met die van hun 19^{de} eeuwse Europese voorgangsters. De vraag of en in welke mate dit relevant is voor de vormgeving van een prostitutie- en een migratiebeleid is dan ook een zeer controversiële vraag. Sommigen beschouwen de aanwezigheid van buitenlandse prostituees als een soort neokoloniale uitbuiting, terwijl anderen dergelijke bezwaren interpreteren als een imperialistisch, feministisch, middenklasse paternalisme dat niet-westerse vrouwen reduceert tot hulpeloze en afhankelijke ‘slachtoffers’.

1.2. *Mensenhandel en prostitutie in België*

Op 31 juli 2000 diende Agalev opnieuw een wetsvoorstel in tot regeling van de prostitutie.⁵ In de argumentatie wordt de problematiek van de mensenhandel gekoppeld aan het ontbreken van een wettelijke regeling van de prostitutie. Dit laatste zou volgens de indieners de voedingsbodem vormen voor mensenhandel en andere criminele praktijken, zoals het witwassen van geld. België houdt er sedert 1948 een abolitionistische wetgeving op na. Artikel 380bis van het Belgisch Strafwetboek bestraft: het aanwerven, meenemen, wegbrengen en bij zich houden van een meerderjarige, ‘zelfs met zijn toestemming’, met het oog op het plegen van ontucht of prostitutie, het houden van een huis van ontucht of prostitutie, het verhuren, verkopen of ter beschikking stellen van kamers of andere ruimtes, met het oog op prostitutie en met de bedoeling abnormaal profijt te realiseren, en eender welke ander vorm van exploitatie van iemands prostitutie en ontucht. Prostituees en cliënteel zijn niet strafbaar, wel souteneurs en exploitanten. Zoals in Nederland werden deze praktijken nauwelijks vervolgd, tenzij geweld wordt gebruikt, minderjarigen worden geëxploiteerd of klacht tegen hen wordt ingediend. (Parlementaire onderzoekscommissie mensenhandel, 1994: 16) Door dit gedoogbeleid kon de mensenhandel zich vrij onopgemerkt in het prostitutiemilieu ontwikkelen. Het wetsvoorstel wil daarom het aanwerven van personen met het oog op prostitutie wettelijk regelen. Onder prostitutie zou dan alleen nog worden verstaan: *“het vrijwillig verlenen van seksuele diensten aan derden tegen een vergoeding, waarbij een akkoord tussen beide partijen werd bereikt over de voorwaarden en vormen van deze seksuele diensten.”* (mijn nadruk) (art.2) Het wetsvoorstel wenst hiermee een duidelijk onderscheid in te voeren tussen ‘gedwongen’ exploitatie (vrouwenhandel) en vrijwillige prostitutie. Enkel exploitanten die houder zijn van een erkenning verleend door de Minister van Arbeid kunnen personen op wettelijke wijze

⁵ Hetzelfde wetsvoorstel werd reeds op 22 april 1998 ingediend door Mevrouw Dua. Een gelijkaardig wetsvoorstel werd op 24 november 1999 ingediend door Vincent Van Quickenborne in verband met de regeling van de vestiging van eroshuizen, (onder meer de sekslijn, -winkel, -bioscoop, -clubs, -automatenhal) (Senaat, 24 november 1999, 2-185/1)

aanwerven. De aanwerving zou slechts mogelijk zijn door middel van een type arbeids-overeenkomst. Voorts zouden zelfstandige prostituees ook contracten kunnen afsluiten met exploitanten die hun de nodige infrastructuur ter beschikking stellen. Op die manier kunnen prostituees, hetzij als zelfstandige, hetzij als werknemer genieten van een volwaardige sociale bescherming, en wordt een effectieve controle op zwartwerk, uitbuiting en misbruik mogelijk. Eerder hadden de indieners van het voorstel naar aanleiding van het verslag van de subcommissie 'mensenhandel en prostitutie' van de Senaat gevraagd om ook de wenselijkheid van een wettelijke regeling van prostitutie te onderzoeken in het kader van de bestrijding van de mensenhandel. (Senaat, 12 juli 2000, 2-152/3) Deze subcommissie werd opgericht naar aanleiding van de bespreking van het regeringsbeleid met betrekking tot de immigratie (Senaat, 28 maart 2000), en kreeg als opdracht de problematiek van de mensenhandel met het oog op de seksuele uitbuiting te onderzoeken. Ook hier argumenteerden de indieners dat haar clandestien karakter de prostitutiebranche net aantrekkelijk maakt voor criminele netwerken en praktijken van mensenhandel. De commissie beloofde deze problematiek in de toekomst verder zou onderzoeken. Voorzitster Anne Marie Lizin deelde in plenaire vergadering van de Senaat (19 juli 2000, 2-64: 14) echter al mee, dat ze het niet nodig acht een nieuwe wet te vragen, gezien de wet die het souteneurschap verbiedt in België toch niet wordt toegepast en dus niet bewezen kan worden dat de afschaffing van deze wet werkelijk een verbetering zou betekenen op het terrein van de mensenhandel. Vanuit deze senaatscommissie werd ook, naar aanleiding van de slotbijeenkomst van de Europese *Wereldvrouwenmars* te Brussel, oktober 2000, het voorstel gelanceerd om in analogie met het Zweedse model het prostitutiecliënteel voor de vrouwenhandel te sensibiliseren. Zweden is het enige land dat, naast de exploitant, ook de prostituant vervolgt. Senatrices als Lizin positioneren zich daarmee duidelijk in het neo-abolitionistische kamp, waar wordt geijverd voor een strengere aanpak en bestraffing van de seksuele exploitatie en het souteneurschap. De politieke discussie betreffende de houding die de overheid moet aannemen ten aanzien van het prostitutiefenomeen staat daarmee zoveel jaren later opnieuw op de agenda.

2. Het prostitutie- en vrouwenhandeldebat in de negentiende eeuw

2.1. *Van metaforische mesthoop tot symbool van feministisch en socialistisch verzet*

"Do away with the cesspool, and the palace will become an unclean and stinking place"
(Thomas Van Aquino, geciteerd in Benjamin & Masters, 1994:51)

Prostitutie is in de Westerse geschiedenis, om diverse redenen en door verschillende maatschappelijke krachten en belangengroepen, herhaaldelijk het voorwerp geweest van discussie, veroordeling en interventie. Van Mens (1992: 61-97) onderscheidt een vijftal probleemdefinieringen waarmee diverse ideologische en belangengroepen in de geschiedenis invloed hebben uitgeoefend op opvattingen, attitudes, aanpak en beleid inzake prostitutie. De problematisering van prostitutie als zonde, als bron van wanorde

en criminaliteit, als bron van ziekten, als deviant gedrag of als (symbool voor de) onderdrukking van de vrouw vormden telkens de aanleiding tot diverse voorstellen voor aanpak en remediëring, gaande van bekering, reglementering, gecontroleerde tolerantie, repressie en een algemene bestraffing van prostitutie en aan prostitutie verbonden activiteiten zoals het pooierschap, de koppelarij en de uitbating van prostitutiehuizen. Hoewel vrouwenhandel geen nieuw fenomeen is, is de problematisering van sekswerk de laatste jaren sterk in het teken komen te staan van de migratieproblematiek en de neokoloniale uitbuiting van vrouwen en kinderen in en afkomstig uit armere landen door het sekstoerisme en de internationale vrouwenhandel.

De evolutie van het prostitutiebegrip tekent zich in de geschiedenis af tegen een bredere context van economische en sociale ontwikkelingen. Zo werd lange tijd vooral het promiscue seksuele karakter benadrukt, en had het weinig belang of de vrouw in kwestie er al dan niet geld voor kreeg. De omschrijving van de achttiende eeuwse criminalist en jurist Jousse legt de nadruk op de emotionele indifferentie waarmee de prostituees zich aan de eerste de beste aanbieden. (Monballyu & Heeren, 1996:25) In andere visies wordt prostitutie expliciet verbonden met het te koop aanbieden van seksuele gunsten. In tegenstelling tot het promiscue, extramaritale of non-reproductieve karakter, wordt in de recente beoordeling voornamelijk het accent gelegd op het commerciële en genderdiscriminerende aspect van prostitutie.

Vrouwenhandel, of wat onder het ruilen of kopen en verkopen van meisjes en vrouwen kan begrepen worden, is echter niet beperkt tot prostitutie. Gearrangeerde huwelijken of het uitwisselen van bruidschatten zijn eveneens praktijken waar het in wezen gaat om de economische ruil van meisjes en dochters.

De precieze betekenis die aan prostitutie of vrouwenhandel in een bepaalde context wordt toegeschreven wijst meteen op haar normatieve problematisering. Als seksuele praktijk is prostitutie het product van historische politieke, sociale, economische en culturele processen. In verschillende culturen en doorheen de geschiedenis werden gelijkaardige en uiteenlopende gedragsvormen onder deze of een andere noemer geplaatst. Het verlenen van seksuele diensten in ruil voor geld of andere waardevolle zaken is een zeer brede definitie waar uiteindelijk heel wat seksuele relaties kunnen onder begrepen worden. Heel wat feministen, zoals Mary Wollstonecraft, Cicely Hamilton, Emma Goldman en Simone De Beauvoir hebben in hun analyses van en kritiek op de onderdrukking van de vrouw prostitutie meermaals vergeleken met het huwelijk.⁶ Waar de prostituee haar seksuele diensten in ruil voor geld en bestaansmiddelen aan meerdere mannen richt en daardoor zelfs een relatieve vrijheid geniet, is de echtgenote in het traditionele huwelijk exclusief voorbestemd voor seksuele onderwerping aan één man. Maîtresses en concubines, soms ook als prostituee gecategoriseerd, verschillen dan in weinig, behalve in juridisch opzicht, met de echtgenote. Sommige omschrijvingen behouden de term prostitutie enkel voor die seksuele dienstverlening

⁶ Zie bijvoorbeeld De Beauvoir (1990: 648-649): *"Economische gezien stemt haar (prostituee) positie overeen met die van de gehuwde vrouw. (...) Voor beiden is de liefdesdaad een dienstverlening. De laatste is voor de duur van haar leven verpand aan één man, de eerste heeft meerdere klanten die haar pers stuk betalen. De getrouwd vrouw wordt door een man tegen alle anderen beschermd, de prostituee wordt door allen verdedigd tegen de exclusieve tirannie van ieder van hen. (...) Het grote verschil tussen hen is gelegen in het feit dat de wettige vrouw, als getrouwde vrouw dan weliswaar onderdrukt wordt, maar als mens wordt gerespecteerd. (...) De prostituee daarentegen bezit als mens geen rechten en alle vormen van vrouwelijke slavernij zijn in haar verenigd."* (mijn toevoeging), zie ook Wollstonecraft (1996: 152-153).

waarbij de klant rechtstreeks fysiek contact heeft met de prostitutie, te onderscheiden van andere vormen van sekswerk zoals pornografie, telefoonseks en striptease, enz. (Primoratz, 1998) De seksindustrie heeft zich de laatste jaren in sterke mate ontwikkeld en uitgebreid met seksshows, seksshops, massagesalons, escortdiensten, telefoonseks, seksreizen, exotische dansen en dergelijke meer, waardoor het steeds moeilijker wordt om prostitutie enigszins af te baken van andere erotisch en seksueel getinte activiteiten en vat te krijgen op welke aspecten aan sekswerk nu precies moreel problematisch zijn en waarom.

Doorheen de geschiedenis lijken houdingen van (relatieve) tolerantie en vervolging ten opzichte van het prostitutiefenomeen elkaar af te wisselen. Wettelijke tolerantie werd eerder zelden ingegeven door begrip, laat staan morele goedkeuring, voor het gedrag van de prostituee. Het 'oudste beroep ter wereld' werd hoofdzakelijk aanvaard als een noodzakelijk kwaad, om de oncontroleerbare mannelijke seksuele drift binnen de perken te kunnen houden. Een dergelijke opvatting is trouwens vandaag nog steeds populair en in diverse variaties aan te treffen in het populaire evolutionaire discours over de verschillen tussen mannen en vrouwen.

Omwille van haar buitenhuwelijkse en niet op voortplanting gerichte karakter stond de prostitutie in de christelijke middeleeuwen weliswaar te boek als zondig, zij het met belangrijke gradaties gaande van 'zondig maar nodig' tot 'zondig zonder meer'. De kerkvaders hadden overwegend meer begrip voor de dwalingen van de prostituant dan voor de prostituee. Voor Augustinus was de prostitutie een 'noodzakelijk kwaad' zonder dewelke de wellust welig zou tieren en de wereld zou overheersen en Thomas Van Aquino vergeleek haar op zeer prozaïsche wijze met een mestvaalt bij een paleis: "*Do away with the cesspool, and the palace will become an unclean and stinking place.*" Waar prostituees en bordeelhoud(st)ers werden gemarginaliseerd, veroordeeld, gecontroleerd, en/of gesanctioneerd, was het bordeelbezoek daarentegen, tot laat in de negentiende eeuw, zelden het voorwerp van moralisering en beteugeling. (Benjamin & Masters, 1964: 56-62) Onder invloed van de reformatie en de contrareformatie en de ermee gepaard gaande verburgerlijking en verpreutsing van de maatschappij, wordt vanaf de tweede helft van de 17de eeuw merkkelijk strenger tegen het prostitutiefenomeen opgetreden. (Monballyu & Heeren, 1996: 33) In de negentiende eeuw wordt prostitutie een centraal thema in de opkomende vrouwenbeweging en zou later in de feministische beweging een krachtige metafoor worden waarmee andere vormen van vrouwelijke onderdrukking werden aangeklaagd. De *oldest profession* wordt naderhand geherinterpreteerd als de *oldest oppression* en zorgde voor een nieuw paradigma waarbinnen man/vrouw verhoudingen geanalyseerd en bekritiseerd konden worden. Ook binnen de arbeidersbeweging wordt de prostitutie een krachtig symbool om de kapitalistische uitbuiting aan te klagen.

2.2. *Het Franse maison de tolérance*

Prostitutie is op verschillende momenten in de geschiedenis een zeer omstreken terrein waar wereldlijke en religieuze autoriteiten en belangengroepen, zoals medici en juristen, poogden hun invloed en macht te laten gelden. De negentiende eeuw vormde hierin in een aantal opzichten een absoluut hoogtepunt. Twee tegenstrijdige opvattingen tekenen zich duidelijk af: de reglementaristische en de abolitionistische visie.

De houding ten aanzien van prostitutie in de 19de eeuw kan niet los gezien worden van de heersende seksuele moraal en het op gang zijnde interventionisme ten aanzien van de lagere sociale klassen. In het midden Victoriaanse tijdperk werd buitenhuwelijkse en niet op voortplanting gerichte vrouwelijke seksualiteit door de burgerij in toenemende mate geproblematiseerd als een bedreiging voor en ondermijning van het gezinsleven en het ideaal van het moederschap dat gold als de ‘ware bestemming’ van elke vrouw. In de nasleep van de volksoptstanden en de verwoestende cholera-epidemieën tussen 1830 en 1850 werd prostitutie in toenemende mate als een gevaarlijk sociaal probleem geconstrueerd dat een ingrijpen van de overheid noodzakelijk maakte. De prostituee, van oudsher symbool van wanorde en verderf, kon gemakkelijk geïdentificeerd worden met het ‘sociale gevaar’ en de verloedering in de steden. (Walkowitz, 1993: 339-345) In Frankrijk kaderde de reglementering van prostitutie binnen de hygiënebeweging die op verschillende wijzen het leven van de lagere sociale klassen poogde te beïnvloeden en te controleren. Voor Parent-Duchatelet was prostitutie een verwerpelijk maar niettemin noodzakelijk kwaad, noodzakelijk om de orde en de sociale rust te handhaven. (Lis, Soly & Van Damme, 1985: 169-170) Prostitutie werd gedoogd in daartoe aangeduide bordelen en aan bepaalde voorwaarden onderhevig gesteld, zoals regelmatige medische controle en toezicht. De opvattingen van Parent-Duchatelet stonden model voor tal van reglementeringen in binnen- en buitenland. Omstreeks 1860 werd in bijna alle Europese landen de prostitutie onderworpen aan een systeem van reglementering. In West-Europa en de Verenigde Staten werden maatregelen ingesteld die prostituees onderwierpen aan de plicht tot registratie bij een ‘zedepolitie’, tot verplichte medische inspectie op seksueel overdraagbare aandoeningen, en in sommige gevallen tot verplicht verblijf in geregistreerde bordelen. De Franse *maisons de tolérance* zijn, in tegenstelling tot wat hun naamgeving doet vermoeden, een poging om de prostitutie en de seksualiteit te controleren en aan banden te leggen. Hun functie wordt door Corbin goed samengevat: “Het ‘*maison de tolérance*’, het toegestane bordeel, de tegenpool van de clandestiene knip, is bedoeld als de tempel van een op het nu gerichte seksualiteit. De prostituees worden regelmatig onderzocht door artsen van de zedepolitie, voortdurend lichamelijk gedresseerd en scherp in de gaten gehouden door de bazin van het huis, en ze hebben tot taak hun partner gekalmeerd, maar ongeschonden aan zijn gezin en aan de samenleving terug te geven.” (Corbin, 1989: 471) Voorstanders legitimeerden het toezicht op en de inspectie van prostituees in het kader van de bescherming van de volksgezondheid, de publieke eerbaarheid en de openbare orde. De medische inspectie en behandeling van prostituees had tot doel de verspreiding van geslachtsziekten onder controle te houden. De zedepolitie had de taak de ontucht uit de openbaarheid te houden en zo de verdere verleiding tot de ondeugd te verhinderen. Het verplichte verblijf in geregistreerde bordelen isoleerde de prostituee van de arbeidsbevolking en kon aldus de verdere ‘demoralisering’ en sociale onrust onder de arbeidersklasse beperken. (Walkowitz, 1993: 345-346) Toch verhinderde het systeem van de gereguleerde prostitutie de ontwikkeling van de clandestiene prostitutie niet. Haar werking vereiste vergaande politiecontroles die gebeurlijk ‘fatsoenlijke vrouwen’ te beurt vielen. Vooral dit laatste wekte nogal wat ongenoegen op bij abolitionisten. (Corbin, 1989: 471) Tenslotte moet worden opgemerkt dat reglementering van prostitutie niet beperkt is tot de negentiende eeuw. Reeds in de Middeleeuwen bestonden er openbare bordelen, gebouwd en opgehouden door wereldlijke of religieuze gezagsdragers. Dit toont aan dat de prostitutie niet alleen werd gedoogd,

maar ook georganiseerd en gereguleerd door wereldlijke overheden en zelfs door de geestelijkheid. (Dupont-Bouchat, 1996: 54)

2.3. *Abolitionistisch en feministisch verzet tegen de reglementering*

2.3.1. *De Contagious Diseases Acts*

Als reactie op de reguleringsbeweging ontstond in de zeventiger jaren de abolitionistische beweging, veelbetekenend genoemd naar de beweging die eertijds ijverde voor de afschaffing van de slavernij. Een brede, enigszins vreemde, coalitie van feministen, puriteinse morele hervormers en radicale arbeiders eiste in Groot-Brittannië de intrekking van de *Contagious Diseases Acts* die prostituees in haven- en garnizoensteden in Zuid-Engeland onder toezicht plaatste van de politie en medische inspectie.

De *Contagious Diseases Acts* waren aanvankelijk bedoeld als uitzonderlijke maatregelen die de verspreiding van geslachtsziekten bij militairen in de garnizoensteden en havens moesten tegengaan, en werden trapsgewijs geïntroduceerd over een periode van vijf jaar, respectievelijk in 1864, 1866 en 1869. Concreet hielden ze in dat vermoedelijke prostituees in bepaalde militaire vestingen in Zuid-Engeland en Ierland aan een verplichte gezondheidsinspectie werden onderworpen. Een vrouw kon door een politieagent in burger geïdentificeerd worden als een *common prostitute* en vervolgens worden gedwongen tot een inwendig medische onderzoek. Wanneer werd vastgesteld dat zij aan gonorrhoe of syfilis leed, kon zij tot 9 maanden in een gesloten ziekenhuisafdeling worden geïnterneerd. Waar de maatregelen aanvankelijk een pragmatisch medisch antwoord wilden bieden op een toen zeer prangend probleem, met name de verspreiding van geslachtsziekten, illustreert de selectiviteit van hun toepassing op treffende wijze de toen heersende sekse- en klassevooroordelen. Door enkel prostituees aan een medische inspectie te onderwerpen zonder ook de dienstdoende militairen te onderzoeken waren de *Acts* niet alleen weinig effectief, maar consolideerden ze ook de dubbele seksuele standaard die de toegang van mannen tot een klasse 'gevallen vrouwen' legitimeerde maar diezelfde vrouwen voor gelijkaardig gedrag sanctioneerde. De *Acts* zijn niet alleen een frappant voorbeeld van de Victoriaanse dubbele seksuele moraal, maar illustreren ook duidelijk het opkomende staatsinterventionisme in het leven van de arme bevolking.

Walkowitz verwoordt het als volgt: *“Both prostitutes and enlisted men were members of the social “residuum”, the casual labouring poor who inhabited the “nether regions” of society. A source of cheap labor and illicit pleasures for middle-class Victorians, this social underworld was also the focus of deep-seated social fears and insecurities, most vividly expressed in the images of filth and contagion associated with the “Great Unwashed”. Pollution became the governing metaphor for the perils of social intercourse between the “Two Nations”; it assumed heightened scatological significance in a society where the poor seemed to be living in their own excrement, and where the first programmatic attempt to deal with urban social problems was in the realm of sanitary engineering. Literally and figuratively, the prostitute was the conduit of infection to respectable society. She was nonetheless an object of class guilt*

as well as fear, a powerful symbol of sexual and economic exploitation under industrial capitalism." (Walkowitz, 1980: 4)

Aanvankelijk botsten de maatregelen op weinig weerstand. Uiteindelijk ging het hier, in vergelijking met Frankrijk bijvoorbeeld, om een minimale reglementering, beperkt tot bepaalde havens en steden. De oppositie tegen deze vorm van regulering ontstond pas begin jaren 1870, voornamelijk naar aanleiding van de pogingen om de Acts uit te breiden naar het Noorden. (zie Walkowitz, 1980: 71-86) Reeds begin jaren '60 hadden prominente vrouwen als Florence Nightingale en Harriet Martineau tegen deze Acts geprotesteerd. (Van Drenth & De Haan, 1999: 90) Een wat vreemde alliantie van puriteinse hervormers uit de middenklasse, feministen en radicale arbeiders veroordeelden de Acts op diverse gronden en zouden een indrukwekkende campagne gaan voeren die uiteindelijk tot hun intrekking leidde. De Acts waren tevens de aanleiding tot publieke controverses over een brede waaier van maatschappelijke vraagstukken: de dubbele standaard op vlak van de seksuele moraal, de participatie van vrouwen aan het publieke leven, de uitsluiting van vrouwen van het medisch beroep, de macht van dokters over het vrouwelijk lichaam en de rol van de staat in de sociale en seksuele disciplineren van de armen. Indrukwekkend voor die tijd is de uitgesproken deelname van vrouwen aan het publieke debat en de op het gebied van gender en klasse grensoverschrijdende samenwerking tussen vrouwen en mannen uit respectievelijk de burgerij en de arbeidersklasse.

2.3.2. Josephine Butler en de Ladies' National Association

"When you make a law which includes all unchaste women as 'common prostitutes' you err and you oppress; and when you say that fallen women in the mass are irreclaimable, have lost all truthfulness, all nobleness, all delicacy of feeling, all clearness of intellect, and all tenderness of heart because they are unchaste, you are guilty of a blasphemy against human nature and against God." (Josephine Butler geciteerd in van Drenth & de Haan, 1999: 103)

De in 1869 opgerichte *National Association for the Repeal of the Contagious Diseases Acts*, sloot op haar eerste bijeenkomst vrouwen nog uit van deelname en er werd intussen een parallelle maar afzonderlijk vrouwenorganisatie opgericht. Onder leiding van de charismatische Josephine Butler ijverde de *Ladies' National Association for the Repeal of the CDA's* (LNA) vijftien jaar lang voor de opheffing van de reglementering. Ook op internationaal vlak wisten Butler en de LNA de strijd tegen de reglementering succesvol aan te voeren.

In het *Ladies' Protest*, het eerste manifest gepubliceerd eind 1869, werden de Acts om diverse redenen scherp veroordeeld: men achtte deze reglementering een inbreuk op de fundamentele vrijheidsrechten van de mens, ze verleenden de politie een absolute macht over vrouwen, bestrafden *"the sex who are the victims of vice"* en lieten de andere sekse *"who are the main causes both of the vice and its dreaded consequences"* ongestraft, verleenden aan het zondige gedrag een illusie van toelaatbaarheid, wat hun zonen op het *"path of evil"* bracht, en faalden tenslotte als morele en sanitaire maatregelen. (Walkowitz, 1980: 93) Duizenden, hoofdzakelijk religieus geïnspireerde, vrouwen betraden tijdens de campagne de politieke arena om er

delicate zaken als prostitutie en seksualiteit aan te kaarten. Walkowitz beschrijft hoe tijdgenoten met grote weerzin toekeken “*hoe vrouwen in het hele land het spreekgestoelte beklommen om de wet aan de kaak te stellen als ‘een opoffering van de vrijheid van de vrouw’ aan de ‘slavernij van de mannelijke lust’ en de ‘instrumentele verkrachting’ van het gynaecologisch onderzoek tot in detail te beschrijven.*” (1993: 346) Ook in de Verenigde Staten werd de strijd tegen deze ‘getolereerde slavernij’ een prominent thema van de Amerikaanse vrouwenbeweging. (zie bijvoorbeeld Rhode, 1991: 253) Op het Europese vasteland werden de stellingen van Butler vrij snel verspreid door de protestantse verenigingen die ontsproten aan het congres van de in 1877 te Genève gehouden internationale abolitionistische federatie. Vanaf het einde van de jaren '80 richtte Butler ook haar aandacht op het prostitutieprobleem in India en bleef tot haar dood in 1906 actief in de Indische ‘*repeal campagne*’. (van Drenth en de Haan, 1999: 94)

Butler en haar medestanders zagen in de reglementering in de eerste plaats een legitimatie van de dubbele seksuele moraal. Voor het eerst werd prostitutie expliciet verbonden aan de maatschappelijke ongelijkheid tussen de geslachten. Toch streefden de ‘Butlerites’ niet naar een revolutionaire omkeer in de duale man/vrouw verhouding. De traditionele rolverdeling en de onderdrukking van de vrouwelijke lichamelijkheid en seksualiteit werden niet ter discussie gesteld. De LNA combineerde zowel het opeisen van seksuele gelijkheid en zelfbeschikking van vrouwen met de beklemtoning van de vrouwelijke deugdzaamheid, de waarden van het huiselijke leven en de vrouwelijke morele superioriteit. Het moederschap werd op strategische wijze aangegrepen om de patriarchale autoriteit te ondermijnen: het gaf moeders, niet vaders, het recht om de seksuele toegang tot dochters te controleren. (Walkowitz, 1980: 117) Dit dualisme – het ijveren voor meer gelijkheid voor vrouwen via de beklemtoning van de vrouwelijke andersheid – is tekenend voor het Butleriaanse feminisme. Het benadrukken van vrouwelijke eigenheid kon de deelname van vrouwen aan het publieke debat legitimeren, en maakte het mogelijk om de zogenaamde ‘privé kwesties’ in de openbaarheid te brengen. Het vasthouden aan een dualistisch man-vrouw beeld was dus in strategische opzicht bevorderlijk voor de maatschappelijke aanvaarding en impact van hun standpunten, maar maskeerde wel de fundamentele belangentegenstellingen tussen mannen en vrouwen binnen een patriarchaal systeem. Dit kan mede verklaren waarom de campagne uiteindelijk niet zo gunstig evolueerde naar een algemene verbetering van de positie en gelijkberechtiging van vrouwen. (Käppeli, 1993:406-407)

Het morele feminisme van Butler en haar medestanders weerhield hen echter niet om het prostitutievraagstuk in een bredere maatschappelijke politieke en economische context te plaatsen en aldus ook een sociale dimensie toe te voegen. De strijd tegen de reglementering impliceerde geenszins een verbod op prostitutie als zodanig. Het systeem van regulering, en niet de prostitutie, veroordeelde de geregistreerde vrouwen tot een leven in zonde, aldus Butler. De stigmatisering als gevolg van de registratie verhinderde dat prostituees nog een ander, fatsoenlijk werk konden vinden en creëerde ‘een permanente klasse van seksslaven.’ (Walkowitz, 1993: 347) Deze vrouwelijke slavernij entte zich op de erbarmelijke levensomstandigheden van de arbeidersklasse. Ontoereikende lonen en gebrek aan werkgelegenheid dwongen vrouwen op straat. In een brief aan Butler schreef Victor Hugo dat de slavernij van zwarte vrouwen in Amerika weliswaar was uitgebannen, maar dat de slavernij van de blanke vrouw in Europa bleef voortbestaan. (Irwin, 1996: 5) De retorische vereenzelviging van het lot

van de prostituee met dat van de zwarte slaaf had dan ook een sterke mobiliserende kracht in de *repeal* campagne.

De Butlerites trachten het diepgewortelde beeld van de prostituee als een ‘gevallen’ of seksueel deviante vrouw te weerleggen door in hun campagne de nadruk te leggen op het wrede lot van onschuldige meisjes die in de prostitutie beland waren. In hun propaganda werden sensationele verhalen, waarin de onschuld van de prostituees als het ware moest bewezen worden, dan ook niet geschuwd. (Walkowitz, 1980: 146) De prostituee werd een ‘slachtoffer’ dat ‘gered’ en ‘gerehabiliteerd’ moest worden in plaats van ‘gecontroleerd’ en ‘gestraft’. In hun plaats werden aristocratische figuren die misbruik maakten van de achtergestelde sociale en economische positie van meisjes en vrouwen uit de arbeidersklasse, aan de schandpaal genageld. De *repeal* campagne kon zich ook grotendeels enten op reeds aanwezige anti-aristocratische en antipolitieke gevoelens. (Irwin, 1996: 20)

De verdediging van de prostituees door de LNA was indrukwekkend. De ‘Butlerites’ verwierpen het eeuwenoude stereotiepe beeld van de prostituee en stelden hen in de plaats voor als slachtoffers van mannelijke pollutie, als vrouwen “*who had been invaded by men’s bodies, men’s laws, and by that “steel penis”, the speculum.*” (Walkowitz, 1980, 146) Deze voorstelling van de prostituee als een onschuldig slachtoffer, was zeer moralistisch en bevoogdend, en stond vaak een grondiger onderzoek in de motieven en zelfperceptie van deze vrouwen in de weg. Dit neemt niet weg dat sommige feministische *repealers* vaak een opmerkelijk begrip voor de levensstijl van arme vrouwen aan de dag legden, het ongehuwd samenwonen verdedigden, en begrip hadden voor de bordeelhouders die in werkelijkheid een logementshuis voor vrouwen uitbaatten en daarmee poogden hun gezin te onderhouden. (Walkowitz, 1980: 147)

2.3.3. Protestantse invloeden

Het abolitionisme verspreidde zich vrij snel op het continent. In Nederland ontstond het verzet tegen de regulering aanvankelijk vanuit een kleine groep mannen uit het *Réveil*.⁷ Geïnspireerd door Butler werden respectievelijk in 1878 en 1884 de *Nederlandsche Vereeniging tegen de Prostitutie* en de *Nederlandsche Vrouwenbond ter verhooging van zedelijk bewustzijn* opgericht ter bestrijding van de getolereerde prostitutie. Ook hier vervoegden socialisten de strijd voor de algemene zedelijkheid. In 1891 vatte de *Middernachtzending*, een groep jonge mannen uit de ‘gewone bevolking’, geregeld post bij bordelen om de klanten te wijzen op het onwettelijke van hun daden. Tegen het eind van de 19de eeuw werd in verschillende steden de reglementering opgeheven en werden her en der naar Middeleeuws voorbeeld terug Magdalenahuizen opgericht waar boetvaardige prostituees hun zondig bestaan konden afleggen. (van Drenth en de Haan, 1999: 133-159) Ook al was de abolitionistische beweging niet beperkt tot protestanten, toch waren haar uitgangspunten zeer protestants geïnspireerd. De ‘gevallen vrouw’ kon gered worden, de prostituee is niet langer

⁷ Het *Réveil* is een beweging binnen het protestantisme die de persoonlijke geloofsbeleving, evangelisatie en het sociaal hulpbetoon centraal plaatste, zich keerde tegen instituties en ware toewijding hoger inschatte dan kerkelijke positie. Als nieuwe beweging sprak het vooral sociaal gemarginaliseerden en vrouwen aan. De opwaardering van de leek, opende heel wat mogelijkheden voor vrouwen. (Baubérot, 1993)

een zondares maar een slachtoffer van de ondeugd van de man en van een onrechtvaardige maatschappij. De strijd moet dan ook op verschillende niveaus worden gevoerd: de bedreiging van de vrijheid van de vrouw door de tirannie van de wetgeving, de geneeskunde en het gezag van de staat, de morele verbetering van de man en het gezin, en tenslotte ook via sociale hervormingen. (Baubérot, 1993: 166-168) Naar het einde van de 19de eeuw zal echter vooral het moraliserende aspect het abolitionistische strijdtoneel gaan beheersen.

Protestants-christelijke groeperingen speelden een doorslaggevende rol in het abolitionistisch verzet tegen de reglementering. In tegenstelling tot het katholicisme nam het protestantisme een striktere veroordelende houding aan ten aanzien van de zogenaamde ontucht, en werd de dubbele moraal categoriek verworpen. In plaats daarvan werd een repressieve, maar voor mannen en vrouwen gelijke seksuele standaard, gepredikt. Het protestantse vrouwbeeld week enigszins af van het katholieke ideaal daar zij geen enkele waarde toekende aan het kloosterleven en een begrip als maagdelijkheid. Toch blijft de positie van de vrouw in het protestantisme gekenmerkt worden door een zekere ambiguïteit. Zo is er bijvoorbeeld al vroeg aandacht voor onderwijs aan vrouwen, maar wordt anderzijds vastgehouden aan de klassieke taak- en rolverdeling tussen man en vrouw en wordt vrouwen, ondanks hun opleiding, de toegang tot bepaalde functies ontzegd. Vooral dit laatste heeft het protestantse feminisme in sterke mate weten te ontwikkelen. De veronderstelde minderwaardigheid komt niet voort uit een vrouwelijke aanleg, maar is te wijten aan de opvoeding. Ook arbeidervrouwen kunnen worden heropgevoed en goede moeders worden. De welgestelde proestantse vrouw moet dus ook sociale plichten vervullen. Naast Josephine Butler bracht het protestantse feminisme ook nog andere belangrijke hervormers voort zoals Florence Nightingale en Elizabeth Fry. (Baubérot, 1993: 164-166)

Butlers inzet voor de prostituee en haar ideeën over sociale hervorming waren duidelijk beïnvloed door haar evangelische inspiratie. Butler uitte een sterke afkeer voor klerikale structuren en hiërarchieën die volgens haar totaal vervreemd waren van “*the poor lost world outside*” (van Drenth & de Haan, 1999: 96) Alhoewel voor Butler gelijke rechten en positieverbetering van vrouwen zeer belangrijk waren, accentueerden haar religieuze opvattingen en haar ideeën over sociale hervorming vooral haar verlangen ‘om voor anderen te zorgen’. (ibidem 100) Butler combineerde het liberale rechtenperspectief van tijdgenoten als John Stuart Mill en Harriet Martineau met wat Käppeli aanduidt met het concept *souffrance partagée*. Ook in haar politieke strijd benadrukte Butler het belang van de zorg en het medelijden met de lagere sociale klassen. De reglementering zou de *carelessness* bij mannen en de samenleving bevorderen. Butler geloofde in de goedheid en waardigheid van elk individu en was er van overtuigd dat zowel mannen als vrouwen niet door de wet of door bestraffing tot hogere morele standaarden konden worden aangezet. Zorg of de bekommernis om het welzijn ten aanzien van anderen, en een op het zorgprincipe gebaseerde wetgeving, zouden veel effectiever zijn in het bevorderen van een respectabel leven van vrouwen en mannen. (ibidem 101) Vrouwen uit de burgerij hadden in aanschijn van al het maatschappelijke onrecht de morele plicht om zich over het lot van vrouwen uit de lagere klasse te ontfemen. De morele en solidaire bekommernis met het lot van arbeidervrouwen wordt in de volgende uitspraak van een dame, Mrs. Steward of Ongar, tijdens een jaarlijkse bijeenkomst van de LNA, mooi weergegeven: “*When I think, (...) what we women who are in easy circumstances owe to working women – that our clothes are*

made by them, washed by them; our food cooked by them, our children nursed by them etc. I cannot understand how we can bear not to pay back, to the best of our power, the debt we owe to them. The wages we pay them are but a poor part of the debt we owe! and where is our justice, our gratitude, if we can stand by and see a terrible wrong done ... to them who cannot speak for themselves if we do not rise up and speak for them." (geciteerd in Walkowitz, 1980: 119) In tegenstelling tot de nauwe en opmerkelijke samenwerking met de mannelijke arbeidersklasse, slaagde de LNA er nochtans niet in om ook de arbeidersvrouwen tegen de Acts te mobiliseren. (zie Walkowitz, 1980: 143-146)

2.3.4. Prostitutie en blanke slavernij: The Maiden Tribute of Modern Babylon

Naar het einde van de negentiende eeuw krijgt de puriteinse hervormingsbeweging geleidelijk aan de overhand op de libertaire feministische strekking. Vanaf de jaren 1880 tekent zich in Groot-Brittannië een sterke repressie af ten opzichte van 'niet-respectabel' seksueel gedrag. In vergelijking met de midden Victoriaanse hervormingsbewegingen is de morele kruistocht ditmaal sterker gericht tot een mannelijk publiek, vijandiger ten opzichte van de arbeiderscultuur en sneller geneigd tot aanwending van het staatsgezag als instrument om een repressieve seksuele code af te dwingen. De aandacht was voortaan gericht op de bescherming van de jeugd. Het beeld van de prostituee als 'onschuldig' 'slachtoffer' werd voor de middenklasse vooral aannemelijker door hun jeugdigheid te benadrukken en aldus een link met kinderprostitutie te creëren. Het stereotiepe beeld van de prostituee wordt in die periode een beduidend aantal jaren jonger dan voorheen. (Walkowitz, 1980: 246)

Het volgende citaat afkomstig uit een opstel van 1859 demonstreert op treffende wijze de retorische vereenzelviging van prostitutie met vrouwenhandel en slavernij. Otto Heldring, oprichter van een 'asiel voor gevallen vrouwen' in Nederland, beschrijft onder de titel 'Is er nog slavernij in Nederland', de bordelen als 'kweekplaatsen van slavernij', waar 'handel' in vrouwen wordt gedreven: *"Anders dan "de ouderen en de onbeschaafde slagtoffers uit de heffe des volks", die zich 'aan de zonde, aan haar bestaan vast(klemmen) om niet op straat gezet te worden en als bedelaressen en landloopsters (...) in de werkhuizen hare laatste dagen te moeten slijten", zijn de "jongsten, de schoonsten, de wel gemanierden (...) zeldzamer en hebben dus waarde. Zij worden gekocht en verkocht, bewaard en bewaakt als een rentegevend goed. Doch koopen en verkoopen is het rechte woord niet, want zij worden of geleverd of overgenomen." Bordeelhouders werken met "makelaarsters" die "als speurhonden geschikte slagtoffers voor hen opsporen. Dergelijke makelaarsters helpen gewoonlijk de jonge dochters op het slechte pad en wanneer deze dan, uit het ouderlijke huis verstoten, zich in radeloosheid tot hare helpster of raadgeefster begeven, ontferrmt zij zich over haar en brengt ze bij eene "juffrouw", dat is: zij levert ze aan dezen of genen harer klanten voor de som van zes à tien gulden. (...) Zelden (...) wil de eene handelaarster der andere geven wat het bedrag der zoogenaamde schuld is. Gewoonlijk moeten de diep rampzaligen dan hooren en toezien hoe zij als een stuk vee worden gewaardeerd en opgevijseld. Met loven en bieden wordt men het over den kooprijns eens."* (Heldring, 1859, geciteerd in Haveman, 1998: 98)

In 1880 publiceerde Butler haar eerste persoonlijke bevindingen over de aanwezigheid van jonge meisjes in de prostitutie en vroeg in een petitie aan het Parlement om acties te ondernemen. Butler beschreef hoe Engelse meisjes, amper 10 à 14 jaar oud uit Engelse dorpen werden gestolen en ontvoerd en werden vastgehouden in Belgische bordelen. Daar werd hun aanwezigheid verborgen gehouden voor de gewone bezoeker en werden ze exclusief aan rijke mannen overgeleverd. (Irwin, 1996: 8) Dat zelfde jaar beschreef ook een andere prominente repealer, Alfred Dyer, in een pamflet, getiteld *The European Slave Trade in English Girls*, de kidnapping en de opsluiting van jonge Britse meisjes in de gereguleerde bordelen van Brussel en stelde de door de staat gereguleerde bordelen verantwoordelijk voor het bestaan van de blanke slavernij. Zijn uiteenzetting leidde tot de vorming van de *London Committee for Suppressing the Traffic in British Girls*, waar ook Butler deel van uitmaakte, en tot de oprichting van een commissie in de *House of Lords* belast met het onderzoek naar de bescherming van de jonge meisjes "from artifices to induce them to lead a corrupt life, and into the means of amending the same." (Walkowitz, 1980: 248) Het merendeel van de getuigenissen voor deze commissie betrof de jeugdige prostitutie op het grondgebied, eerder dan de blanke slavernij in het buitenland. Niettemin beval de commissie niet alleen aan om de seksuele meerderjarigheid voor meisjes tot zestien jaar te verhogen, maar ook de sancties tegen koppelaars en internationale handelaars te verstrengen.

Ook in België kent de abolitionistische beweging haar doorbraak naar aanleiding van de beroering veroorzaakt door deze onthullingen over de handel in Engelse meisjes ten behoeve van enkele Brusselse bordelen. Onder de dekmantel van een fictiewerk dat de lijdensweg weergeeft van een jonge Italiaanse die wordt misbruikt en gedwongen tot prostitutie door een pooier die zich eerst had aangediend als een familievader op zoek naar een onderwijzeres, klaagt de Brusselse advocaat, Alexis Spingard de handel in *petites Anglaises* aan die te Brussel plaatsvindt met de medeplichtigheid van de politie. (Dupont-Bouchat, 1996: 71) In de daaropvolgende rechtszaak werd de lakse houding en medeplichtigheid van de Brusselse politie aan het licht gebracht die buitenlandse minderjarigen onder een valse naam en met valse papieren in bordelen inschreef. Deze zaak, uitvoerig in de pers gevolgd en becommentarieerd, vormde de aanleiding tot de oprichting van de Belgische abolitionistische beweging die zou gaan ijveren voor de afschaffing van de reglementering van de prostitutie. De in 1881 opgerichte *Société de Moralité Publique* achtte het reglementarisme verantwoordelijk voor de internationale vrouwenhandel. De Société verenigde ook hier weer personen van alle politieke en levensbeschouwelijke strekkingen: katholieken, liberalen, socialisten. Ook geneesheren, advocaten, en zelfs een pastoor en een dominee maakten naderhand deel uit van deze beweging. De Belgische socialistische beweging nam heel snel de burgerlijk-moraliserende benadering van prostitutie over, zij het dan minder culpabiliserend en individualiserend dan andere abolitionistische groepen, en uitdrukkelijker verbonden met de sociale kwestie. (Pittomvils, 1999)

Deze koppeling van kinderprostitutie aan de blanke slavernij had een immense mobiliserende kracht op de publieke opinie. Met de jeugdigheid van de slachtoffers werden andere kenmerken verbonden zoals maagdelijkheid en zuiverheid, wat de onschuld en onwil van de prostituee geloofwaardiger en de morele verontwaardiging des te heviger maakte.

Met een serie sensationele artikelen in 1885 onder de titel *The Maiden Tribute of Modern Babylon* in de Londense *Pall Mall Gazette*, was het hek volledig van de dam.

Journalist W.T. Stead bracht hier verslag uit over zijn onderzoek in de prostitutiewereld en had het over bewijzen van kinderprostitutie, ontvoering, verkoop en aanranding van jonge Engelse maagden die in buitenlandse bordelen werden geplaatst. Stead beschreef onder meer hoe hij probleemloos vijf maagdelijke meisjes had kunnen bestellen, hoe zij ter inspectie aan hem werden voorgesteld, welke voorzorgen werden genomen om aan zijn eis van maagdelijkheid te voldoen, hoe tot een compromis over de prijs werd gekomen en hoe de deal uiteindelijk werd uitgevoerd. (Irwin, 1996: 22) De beroering die deze verhalen op de Britse samenleving en ver daarbuiten teweegbrachten kan een vergelijking met de massale paniekgolf naar aanleiding van de Dutroux-affaire best weerstaan. Onder massaal publiek protest, met onder meer een demonstratie met naar schatting 250.000 deelnemers in Hyde park, zag het Britse parlement zich uiteindelijk genoodzaakt de *Criminal Law Amendment Bill* aan te nemen die de seksuele meerderjarigheid van meisjes verhoogde tot zestien jaar, de politie grotere bevoegdheid gaf om op te treden tegen bordeelhoudsters en tippelaarsters (o ironie), en zelfs vrijwillige onzedelijke handelingen tussen volwassen mannen strafbaar stelde. Her en der wierpen zich puriteinse groeperingen op die als burgerwachten toezagen op de naleving van de wet en de politie aanspoorden tot razzia's op bordelen en tippelaarsters. De naar aanleiding van Steads onthullingen opgerichte *National Vigilance Association* zou zich later onder meer ook toeleggen op acties gericht op het verbranden van "obscene" boeken en dergelijke (Walkowitz, 1980: 251-252) Aan de waarachtigheid van het blanke slavinnen verhaal kon niet openlijk worden getwijfeld, en *non-believers* werden snel de mond gesnoerd: "*If we had only committed these crimes instead of exposing them, not one word would have been said*" repliceerde Stead op zijn uitdagers. (geciteerd in Irwin, 1996: 8) Irwin wijt het succes en de brede impact van de verhalenreeks aan enkele subtiele variaties die Stead in het reeds bestaande vertoog bracht. Door de gebeurtenissen in Londen zelf te situeren, als slachtoffers dochters van de respectabele middenklasse te kiezen – in plaats van de immer onsympathieke armen, – en een gemakkelijk te identificeren en te belasteren schurk ten tonele te voeren – de roofzuchtige aristocraat die in romans en volkscultuur algemeen bekend stond als een meedogenloze verleider van maagdelijke dienstmeisjes – wist Stead een gevoelige snaar bij het ruime publiek te raken. Feministen en republikeinen waren aangetrokken tot de politiek radicale boodschap in Steads uiteenzetting over de aristocratische ondeugd en de corruptie van de overheid. (Walkowitz, 1980: 250) Verder kon een oproep tot actie worden gekoppeld aan de actuele bespreking en goedkeuring van de *Criminal Law Amendment Bill*.

De repressieve *social purity* maatregelen stonden uiteindelijk ver af van de libertaire bewegingen die het abolitionisme aanvankelijk hadden ondersteund. Butler erkende en veroordeelde al snel het repressieve karakter van de *social purity* campagnes en andere feministische tijdgenoten wezen uitdrukkelijk op hun anti-emancipatorisch karakter. (Doezema, 1999: 6-7) Als liberaal anti-dirigiste hadden prostituees voor Butler, indien ze dit (ver)kozen, het recht om hun lichaam op straat te koop aan te bieden. Butlers pleidooi richtte zich tot zelfbeheersing en hervormingswerk onder prostituees in plaats van regulering en repressie door de overheid. Ook op het vlak van sociale hervorming zag Butler geen taak weggelegd voor de Staat. Stead kante zich eveneens tegen de wettelijke interventie en benadrukte dat "*the streets belong to the prostitute as much as to the vestryman*" (geciteerd in Irwin, 1996: 27) Toch gaf Butler met haar steun aan de strijd tegen de kinderprostitutie en de verhoging van de seksuele meerderjarigheid voor

meisjes tot zestien haar fiat voor de uitoefening van meer controle en repressie ten aanzien van prostituees en de arbeidervrouwen, wat op paradoxale wijze de inzet was geweest van de aanvankelijke strijd tegen het reglementarisme.

3. Nationale en internationale regelgeving omtrent vrouwenhandel en prostitutie

3.1. *Blanke slavinnen en de afschaffing van de reglementering in België*

De 'blanke slavinnenhandel' verkreeg uitgebreide aandacht in diverse media, en was herhaaldelijk het thema van tal van films, romans en theaterstukken. Overal in Europa en de Verenigde Staten werden organisaties opgericht die de strijd moesten aanbinden tegen deze handel. Verschillende internationale conferenties werden aan deze problematiek gewijd, nationale wetten werden gestemd en internationale overeenkomsten werden afgesloten, zoals de *International Agreement for the Suppression of the White Slave Trade* van 1904 en de *Internationale Convention for the Suppression of the White Slave Trade* van 1910, die op hun beurt de aanleiding vormden voor de strafbaarstelling van vrouwenhandel in nationale wetgevingen. Wat echter precies onder die vrouwenhandel moest worden begrepen was niet duidelijk. Verschillende landen hielden er divergerende regelgevingen op na.

De schikking betreffende de vrouwenhandel ondertekend te Parijs op 18 mei 1904 omschreef de vrouwenhandel nog als "*het werven van vrouwen voor de ontuchthandel in den vreemde*" en beoogde enkel bescherming te bieden aan "misleide of dwang aangedane meerderjarige vrouwen en minderjarige vrouwen en meisjes". (mijn nadruk) Ook in de Overeenkomst van Parijs van 4 mei 1910 wordt alleen de handel in minderjarigen en de gedwongen handel in meerderjarigen strafbaar gesteld. (Meese, e.a., 1998: 94-95)

De internationale overeenkomst van Genève van 11 oktober 1933 betreffende de bestrijding van de handel in meerderjarige vrouwen heft daarentegen de vereiste van dwang op en bestraft iedere persoon die, "*ter voldoening van andermans driften, een meerderjarige vrouw (gehuwd) of meisje, zelfs met haar goedvinden, met het oog op het plegen van ontucht in een ander land, aanwerft, meeneemt of wegbrengt.*" (mijn nadruk) In tegenstelling tot voorgaande overeenkomsten werd de instemming van een meerderjarige vrouw niet langer als relevant beschouwd. De bedoeling van de Volkenbond was meerderjarige vrouwen op dezelfde wijze als minderjarigen tegen het souteneurschap te beschermen, dit omdat in de praktijk het gebruik van valse identiteitsbewijzen werd vastgesteld, het gebruik van bedrieglijke dwangmiddelen moeilijk te bewijzen was, en "*zelfs ingeval, (...) een meerderjarige vrouw er met haar goedvinden in toestemt om verkocht te worden, geeft zij zich in de meeste gevallen niet helemaal rekenschap van het droevige lot dat haar te wachten staat en om die redenen zou haar toestemming niet aan het instellen van vervolgingen tegen de handelaar in de weg mogen staan.*" (geciteerd in Hirsch, 1994: 280) Bovendien was men van mening dat de wet niemand de mogelijkheden mocht bieden uit die handel enigerlei financieel voordeel te halen. Over dit laatste kon echter geen eensgezindheid worden bereikt en

landen als België die inzake prostitutie er toen nog een systeem van reglementering op na hielden, konden zich moeilijk achter zo een voorstel scharen. De overeenkomst beperkte zich bijgevolg tot het geval waarin het aantrekken van een meerderjarige vrouw plaatsvond in een van de overeenkomstsluitende landen met het oog op het plegen van ontucht ‘in een ander land’. Conform deze overeenkomst werd dan ook enkel de souteneur gestraft die een meerderjarige vrouw, zelfs met haar instemming, aanwerft, wegneemt of wegbrengt met het oog op het plegen van ontucht in een ‘ander’ land. Vrouwenhandel wordt m.a.w. enkel verbonden aan de situatie van buitenlandse prostituees. De binnenlandse souteneur werd niet gestraft.

België was ook één van de laatste landen die het abolitionistische regime aannam. De Belgische Senaat keurde pas in 1948, na meer dan een halve eeuw abolitionistische strijd, het wetsvoorstel goed “*streckende tot de afschaffing van de officiële reglementering van de prostitutie*”. Drijvende kracht achter de wederindiening van dit wetsvoorstel was socialiste en feministe Isabelle Blume, eertijds zetelend in het *Belgisch Nationaal Verdedigingskomitee tegen de Handel in Vrouwen en Kinderen*, en regelmatig vertegenwoordigster van de Belgische abolitionistische beweging op internationale congressen. (Pittomvils, 1999, 211-213) Gedurende meer dan een eeuw was de prostitutie in België gereguleerd geweest en onderworpen aan het toezicht door de gemeentelijke overheid. De bepalingen van de gemeentelijke verordeningen legden zowel de prostituees als de pooiers bepaalde verplichtingen op, zoals verplichte inschrijving van prostituees op de lijsten van publieke vrouwen, verplichte geneeskundige onderzoeken, verbod om zich op te houden in vergaderlokalen, om hun activiteiten uit te oefenen in appartementen met uitzicht op de openbare weg, om met verscheidene prostituees samen in één huis te wonen enzovoort. (Hirsch, 1994: 251) De wet van 21 augustus 1948, in de eerste plaats bedoeld om de internationale handel in meerderjarigen te bestraffen, stelde het souteneurschap en proxenitisme strafbaar. In de voorbereidende werkzaamheden wordt de opname in art. 380bis van de Strafwet van de woorden ‘zelfs met hun toestemming’ als volgt gepreciseerd: “(...) *De omstandigheid van dwang (bedrog, geweldplegingen, misbruik van gezag) werd in artikel 380bis van het Strafwetboek geschrapt, en wel omdat de ervaring heeft geleerd, dat die bepaling ontoereikend is. Bewijzen zijn uiterst moeilijk te leveren, omdat de slachtoffers, door hun opkoopters geterroriseerd, niet durven spreken of omdat ze niet weten welk lot hen te wachten staat. Zij helpen mede om aan de waakzaamheid der bevoegde overheid te ontsnappen, omdat ze geloof hechten aan een huwelijksbelofte of het vooruitzicht van een heel winstgevende betrekking in den vreemde. (...)*

In alle landen telt hij medewerkers, correspondenten, inlichtingendiensten, geheime schuiloord, vervaardigers van valsche reispassen en identiteitspapieren, speciale bankiers en zelfs “beurzen” waar de slachtoffers verhandeld worden als gold het om ’t even welke koopwaar.

De praktijk heeft bewezen dat, in de landen waar die handel in menselijke wezens door de wet wordt geduld en ten opzichte van meerderjarigen, ongehinderd mag gevoerd worden, ook minderjarigen met het meeste gemak daarin betrokken worden.” (Geciteerd in Hirsch, 1994: 255-256)

Omdat bewijzen moeilijk te leveren zijn, wordt het slachtofferschap *a priori* aangenomen. Of de vrouw in kwestie misleid of gedwongen wordt of wat ze daarover zelf inbrengt is niet relevant. De prostituee wordt geacht onschuldig te zijn, en haar onschuld en naïviteit maken haar kwetsbaar. Daarom moet ze beschermd worden en is

een paternalistisch overheidsoptreden gerechtvaardigd. Prostitutie wordt hier op retorische wijze vereenzelvigd met slavenhandel, kinderprostitutie en internationaal georganiseerde criminaliteit.

3.2. *De Overeenkomst van de Verenigde Naties van 1950 ter bestrijding van de handel in mensen en van de exploitatie van andermans prostitutie*

De nog steeds van kracht zijnde “VN Overeenkomst van New York van 21 maart 1950 ter bestrijding van de handel in mensen en van de exploitatie van andermans prostitutie” sanctioneert “iedere persoon die, ten einde eens anders driften te voldoen hetzij een ander persoon aanwerft, meeneemt of wegbrengt met het oog op het plegen van prostitutie, hetzij andermans prostitutie exploiteert”. Of de betrokkene al dan niet instemt is niet relevant, en seksuele exploitatie is synoniem voor vrouwenhandel. In de preambule worden prostitutie en vrouwenhandel onverenigbaar geacht met de waardigheid en de waarde van de menselijke persoon, en worden zij gezien als een gevaar voor het welzijn van de enkeling, het gezin en de gemeenschap.⁸ De overeenkomst beoogt echter niet de afschaffing van de prostitutie en beschouwt de prostituee als een slachtoffer dat beschermd moet worden tegen exploitatie door derden. De conventie verzet zich uitdrukkelijk tegen bepaalde vormen van reglementering waarbij prostituees zich verplicht moeten laten inschrijven in speciale registers, speciale documenten moeten bezitten en dergelijk meer, en verbiedt tevens elke vorm van discriminatie ten aanzien van prostituees. (art.6) Anderzijds biedt zij in het kader van de internationale samenwerking in de strijd tegen de mensenhandel de staten wel de mogelijkheid om buitenlandse prostituees te ficheren, hen verklaringen te doen afnemen, teneinde hun identiteit en hun burgerlijke staat (!?) vast te stellen en na te gaan wie hen ertoe bewogen heeft hun staat te verlaten. (art.18) Met andere woorden; waar in het ene artikel de discriminatie van prostituees wordt verboden, wordt in een ander artikel toch een discriminatoire behandeling bepleit ten aanzien van buitenlandse prostituees. (Hirsch, 1994: 282)

In artikel 17 wordt van de partijen gevraagd op het gebied van immigratie en emigratie: 1) de nodige maatregelen te treffen ter bescherming van in- en uitwijkingen, in het bijzonder van vrouwen en kinderen, zowel ter plaatse van aankomst en vertrek als gedurende de reis; 2) voorzieningen te treffen voor het organiseren van een geschikte propaganda die het publiek waarschuwt voor de gevaren van deze handel; 3) de geschikte maatregelen te nemen voor de uitoefening van toezicht in stations, vlieghavens, zeehavens, gedurende de reis en in andere openbare plaatsen, teneinde de internationale handel in mensen met het oog op het plegen van prostitutie te beletten. Het probleem van de vrouwenhandel wordt hier duidelijk verbonden met de komst van vrouwelijke migranten, en maatregelen tegen de vrouwenhandel worden geconcretiseerd op het terrein van de grens- en migratiecontrole.

⁸ *Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others*, United Nations, 25 July 1951: “Whereas prostitution and the accompanying evil of the traffic in persons for the purpose of prostitution are incompatible with the dignity and worth of the human person and endanger the welfare of the individual, the family and the community, (...)”.

België heeft in tegenstelling tot de Verenigde Staten, maar ook diverse E.U lidstaten zoals Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk die overeenkomst goedgekeurd. (Meese, e.a., 1998: 97) Betrekkelijk weinig landen hebben dit Verdrag geratificeerd. Als instrument in de strijd tegen de internationale mensenhandel is het daarom ontoereikend. Gezien er een grotere consensus mogelijk is omtrent de noodzaak tot bestrijding van ‘gedwongen’ prostitutie van meerderjarigen en de prostitutie van minderjarigen, wordt vanuit bepaalde hoeken voorgesteld om terug het concept ‘gedwongen prostitutie’ in te voeren. Toch wordt in resoluties en rapporten van de Verenigde Naties nog steeds opgeroepen tot de ratificatie van het bestaande verdrag. Vanuit een feministische en abolitionistische hoek wordt aangedrongen op een verscherping van het verdrag van 1949. Daartegenover pleiten andere feministische groeperingen om in het verdrag van 1949 de term ‘*prostitution*’ aan te vullen met de term ‘*forced*’, en aldus een duidelijk onderscheid tussen vrijwillige en gedwongen prostitutie mogelijk te maken. (zie deel 5) ‘Mensenhandel’ moet in deze visie beperkt blijven tot situaties waarin sprake is van dwang en misbruik van afhankelijkheid.

4. Slachtoffer tegen wil en dank: mythe, vertoog en realiteit

Hoewel niet helemaal uit de lucht gegrepen bleken de sensationele berichten over de handel in blanke slavinnen achteraf gezien schromelijk overdreven. Deze mythe zal nochtans in verschillende varianten – de ontvoering van blanke vrouwen ten behoeve van ‘oosterse’ harems bijvoorbeeld – tot ver in de twintigste eeuw blijven doorwerken. Doezema (1999) beschrijft hoe de mythevorming omtrent de blanke slavernij zich entte op de toenmalige racistische – waar het begrip ‘*white slavery*’ uiteraard reeds op zichzelf van getuigt – en antisemitische vooroordelen. Zowel in de Verenigde Staten als Europa werden vooral buitenlandse immigranten, vaak joden, verantwoordelijk geacht voor de vrouwenhandel. Daartegenover werden alleen ‘blanke’ vrouwen als slachtoffers beschouwd. Britse actievoerders lieten zich in de strijd tegen de *white slave trade* naar Argentinië bijvoorbeeld niet in met de situatie van de autochtone prostituees, noch waren de Amerikaanse hervormers bekommerd om de situatie van niet-Angelsaksische prostituees. (Doezema, 1999: 9-10) Het vertoog over de vrouwenhandel confirmeerde zich vrij snel aan de ruim verspreide racistische opvattingen. In een dergelijke visie leek het ondenkbaar dat ‘blanke’ vrouwen zich vrijwillig zouden onderwerpen aan het seksuele verkeer met vreemde mannen van een ander ‘ras’. Blanke vrouwen die werden aangetroffen in buitenlandse bordelen moesten bijgevolg op de één of andere manier daartoe gedwongen of misleid zijn. Ook in de Verenigde Staten leverde systematisch onderzoek weinig bewijzen op voor het eigenaardige “‘*House of Bondage*’ *normative in which a small town American ingenue fell into the clutches of a foreign-born procurer and ended up hostage in a brothel.*”⁹ Niettemin werden ook hier weer verschillende wetten goedgekeurd die de grensoverschrijding van vrouwen voor ‘immorele doeleinden’ verboden. (Rhode, 1989: 255)

⁹ De gevallen waarin wel duidelijk sprake was van gedwongen prostitutie betroffen voornamelijk Aziatische immigranten die onder valse huwelijksbeloften of via schuldaflossing verkocht werden door verarmde families. De belangrijkste wet is *The Federal Mann Act (the White-Slave Traffic)* van 1910 die het interstate vervoer van vrouwen voor immorele doeleinde verbood. Later werd niet alleen prostitutie maar ook andere vormen van ontucht onder dit regime vervolgd. (Rhode, 1989: 255)

De vorming van de mythe, gevoed door de pers, en op internationaal vlak ruim verspreid, wijst zowel op de angst als gevolg van het besef van een zekere seksuele bevrijding van de vrouw als hevige gevoelens van xenofobie en racisme, aldus Arnaud-Duc: *“De internationale handel heeft niet de omvang die men eraan toeschrijft, en talloze vrouwen worden gewaarschuwd voor de aard van het ‘contract’ die zij sluiten, dat hen naar Amerika, Australië, het Oosten en, tijdens de oorlog in Transvaal naar Zuid-Afrika zal brengen.”* (1993: 53) De mythevorming in verband met de handel in blanke slavinnen kan niet los worden gezien van verschillende tendensen en sociale ontwikkelingen zoals de toenemende migratie van vrouwen vanuit Europa en Rusland naar Amerika, Zuid-Afrika, andere delen van Europa en Azië, de opkomst van de vrouwen en emancipatiebeweging waardoor de behoefte ontstond om de vrouwelijke seksualiteit – onder het mom van bescherming – te controleren., het contact met en de angst voor andere ‘vreemde’ culturen. Eerder dan de zogenaamde *white slavers* te bestraffen richtten de maatregelen zich in werkelijkheid vooral tegen prostituees, vrouwen uit de arbeidersklasse, en in de Verenigde Staten vooral tegen de zwarte bevolking. (Doezema, 1999: 21, 10) Hoe goedbedoeld de acties van sommige actoren in de strijd tegen de uitbuiting van vrouwen in de prostitutie ook mogen geweest zijn, voor de betrokkenen zelf waren de gevolgen niet zo gunstig. Door de repressie werden prostituees uit hun vertrouwde buurten verdreven, verloren ze de contacten met en dus ook bescherming van de arbeidersbevolking. Door deze verspreiding werden ze voor hun bescherming in toenemende mate aangewezen op pooiers, omkoopbare politieagenten en ambtenaren. Dit alles bevorderde de clandestiniteit en verwevenheid van de prostitutie met de onderwereld. (Walkowitz, 1993, 351)

De acties van Butler en haar feministische tijdgenoten waren m.a.w. geen onverdeeld succes. Door nadruk te leggen op de omstandigheden die vrouwen tot prostitutie aanzetten wilden de ‘Butlerites’ tot een beter maatschappelijk begrip en aanvaarding van prostituees komen. De beklemtoning van de vrouwelijke kuisheid en de slachtofferrol zorgde echter voor de bevestiging van stereotiepe genderrollen die uiteindelijk een gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de weg stond en de aandacht afleidde van de sociale en economische omstandigheden die het bestaan van de prostitutie beter konden verklaren

Door de retorische vereenzelving van prostitutie met slavernij werd het moeilijk om vrijwillige en gedwongen prostitutie van elkaar te onderscheiden. Vrouwenhandel als een aan prostitutie gerelateerd probleem werd daarmee een inherent probleem, dat slechts met een repressieve aanpak kon bestreden worden. Prostituees maakten van het slachtofferdiscours meermaals gebruik wanneer dit hen beter uitkwam: *“Wanneer prostituées werden geconfronteerd met een rechter of een maatschappelijk werkster, kozen ze voor hun ‘droevige geschiedenis’ vaak dezelfde melodramatische bewoordingen over de verleiding van onschuldige vrouwen door boze schurken uit de hogere standen die ook de vrouwen uit de burgerij gebruikten om prostitutie te verklaren. Deze retorische strategie was hen bekend uit de populaire literatuur en het theater, uit de romannetjes, de ‘gemene, vunzige, goedkope niemendalletjes’ die burgerlijke critici voor veel meisjes aanwezen als de eerste schreden op het ‘slechte pad’.”* (Walkowitz, 1993: 349)

De vrouwenhandel verdwijnt na de tweede wereldoorlog geleidelijk aan uit de aandacht, tot de stijgende aanwezigheid van buitenlandse prostituees vanaf einde jaren ’80 de vrouwenhandel terug op de agenda plaatst. Opnieuw wordt het prostitutievraagstuk

verbonden aan sociale en economische, en ditmaal mondiale, ongelijkheid, en wordt de maatschappelijke aanvaarding van het fenomeen in termen van het recht op zelfbeschikking van de vrouw grotendeels lam gelegd. Ditmaal ent de verontwaardiging zich niet op het lot van de vrouwen uit de eigen arbeidersklasse, maar op dat van meisjes en vrouwen afkomstig uit Afrika, Latijns-Amerika en Azië, en na de val van de Berlijnse muur, het voormalige Oostblok. Tussen beide ‘vrouwenhandelgolven’ (zie Haveman, 1998) is er een lange periode van windstilte waarin het prostitutievraagstuk, onder meer onder invloed van de tweede feministische golf, op een andere wijze werd benaderd en werd losgekoppeld van het eerdere expliciete slachtoffer en slavernijdiscours. Deze tendens wordt in volgende passage duidelijk geïllustreerd. In haar editie van 1982 geeft de *Encyclopedia Britannica* bij het item (– entry into –) ‘prostitution’ nog de volgende uitleg: “*Entry into a career of prostitution may once have involved parents casting out a seduced daughter or “white slavers” exerting duress upon some hapless girl, but this is no longer true in the second half of the 20th century. Entry has become voluntary and often involves little trauma aside from transient pangs of shame or guilt. Some mentor is almost invariably involved – another girl with experience as a prostitute or a male friend who points out the financial advantages and offers to help the neophyte on her new career if she chooses it. A moment of clearly defined decision is generally lacking and the entry is a transitional phase buffered by rationalisations.*” (mijn nadruk) (1982: 79)

Deze uitleg staat in fel contrast met de huidige karakterisering en problematisering van prostitutie. Het actuele vertoog vertoont dan ook markante gelijkenissen met het eerdere discours, zoals duidelijk wordt uit de volgende citaten. Vergelijken we een passage uit een rapport van 1905 van het Nationaal Comité ter oprichting van een *Informatie-Bureau tot bescherming van vrouwen en meisjes* in Nederland: “*verbazing wekt het, hoe lichtvaardig vele meisjes naar het buitenland vertrekken. (...) Een groot aantal dezer meisjes lijdt schipbreuk en vervalst tot allerlei ellende, wanneer niet een of andere liefdadige vereeniging of persoon zich over haar ontfermt. Velen schijnen maar niet te kunnen begrijpen, dat nergens ter wereld goede betrekkingen worden aangeboden aan wildvreemden (...)*” (geciteerd in Haveman, 1998: 113) met recente uitspraken van senatrice Anne-Marie Lizin: “*Arme meisjes uit Afrika, Oost-Europa, Azië en soms zelfs uit Latijns-Amerika proberen naar ons land te komen. Zij gaan in op onverschillig welk aanbod waarin hen een betere situatie wordt voorgespiegeld.*” (Senaat, 19 juli 2000: 13) of senatrice Magdeleine Willame-Boonen: “*Meer dan vier miljoen mensen over de hele wereld zijn vandaag werkzaam in de seksindustrie. Ongeacht hun ras of hun nationaliteit hebben ze dit met elkaar gemeen: op een dag hebben ze gedroomd van een beter leven voor hen en voor de familie die ze hebben achtergelaten in de miserie van Azië, Afrika, Oost-Europa. Ze zijn bedrogen, verkracht, mishandeld en eindigen vaak op de trottoirs van een Westerse hoofdstad waar ze hun lichaam moeten verkopen voor enkele bankbiljetten.*” (Senaat, 19 juli 2000: 21)

Zonder daarom het werkelijke bestaan van ‘vrouwenhandel’¹⁰ te ontkennen kan gewe-

¹⁰ Er bestaat weinig onderzoek naar het profiel van slachtoffers van mensenhandel in de Europese Unie. Toch worden in de literatuur enkele belangrijke categorieën onderscheiden, gaande van meisjes en vrouwen afkomstig uit rurale gebieden die volledig misleid over het soort werk die ze hier zouden verrichten in de prostitutie werden verhandeld tot meisjes en vrouwen die zeer goed geïnformeerd waren over het werk, daarmee instemden, controle hadden over hun financiële middelen en een relatieve bewegingsvrijheid hadden. (Salt en Hogarth, 2000: 101) Meese, e.a. (1998: 15-16)

zen worden op de mythische en metaforische aspecten in het vertoog en hun implicaties. Gruwelverhalen over vrouwenhandel, hoe reëel ze soms ook zijn, beïnvloeden niet alleen het prostitutiediscours maar geven aanleiding tot restrictievere maatregelen inzake migratie. Door de jeugdigheid, armoede, wanhoop en 'onschuld' van het 'slachtoffer' te benadrukken, wordt een beeld gecreëerd dat als doel heeft voor te houden dat de vrouw onmogelijk kon kiezen om prostituee te worden. (Doezema, 1999: 17) Andere motieven worden op die manier afgewenteld en de beslissing om te migreren kan worden toegeschreven aan een verkeerde perceptie en inschatting van het 'slachtoffer'. Deze victimisering bestendigt de sociale stigmatisering van prostituees en berokkent aldus heel wat schade aan vrouwen die er in werkzaam zijn, en buitenlandse vrouwen in het bijzonder. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld in het geval van 'gemengde' huwelijken die dan dikwijls worden gepercipieerd en herleid tot schijnhuwelijken. Maatregelen ter bestrijding van de mensenhandel dienen ook een andere agenda, met name die van een restrictief migratiebeleid. Door in preventieve 'sensibiliseringscampagnes' vrouwen te waarschuwen voor de gevaren 'in den vreemde' wordt ook hun keuze tot migreren ontmoedigd, wat dergelijke campagnes op hun beurt bij het doelpubliek nog weinig geloofwaardig maakt.

Het slachtofferdiscours is paternalistisch en moraliserend en houdt in werkelijkheid weinig of geen rekening met de perceptie, werkelijke beweegredenen en verzuchtingen van de betrokkenen. Vrouwelijke migratie werd lange tijd bijna uitsluitend gezien als 'volgmigratie' en vrouwelijke migranten worden nog steeds ten onrechte voorgesteld als naïeve, onschuldige, volgzame meisjes of vrouwen die nauwelijks enige handelsbekwaamheid lijken te bezitten. Het stereotiepe slachtofferbeeld van het 'onschuldige' dorpsmeisje afkomstig uit een onderontwikkeld land, verleid en misleid door valse beloftes over goedbetaalde jobs, stemt niet volledig overeen met de werkelijkheid, maar het wekt meer begrip op dan de 'beroepsprostituee' die in een Westers land wat meer geld tracht te verdienen. Vaak ongewild wordt deze spiraal bevestigd door organisaties die de belangenverdediging van prostituees ter harte nemen. Omwille van redenen van subsidiëring worden hulpbehoevende buitenlandse prostituees snel ingelijfd bij de slachtoffers van mensenhandel, omdat men nu éénmaal bereid is om daarvoor geld ter beschikking te stellen. (Doezema, 1999:27) Dit alles maakt het vaak bijzonder moeilijk om vertoog, mythe en realiteit van elkaar te onderscheiden, en staat een accurate beeldvorming over de werkelijke omvang, oorzaken, kenmerken en mogelijke oplossingen voor de mensenhandel in de weg. Vrouwen die bewust migreren (al dan niet onder de dwang der omstandigheden) om in de prostitutie te werken, een huwelijk te kunnen aangaan of via andere illegale arbeid een inkomen te verwerven

onderscheiden in hun studie twee groepen vrouwen afkomstig uit Polen en Hongarije die naar het Westen trekken om er in de seksindustrie te werken: vrouwen die hun herkomstland verlaten, wetende dat ze in de prostitutie zullen belanden. Soms gaat het om Hongaarse en Poolse prostituees die hopen in België, Nederland en Duitsland voor hetzelfde werk, onder betere omstandigheden, meer te verdienen. Anderzijds zijn er de vrouwen die misleid worden, bijvoorbeeld door valse 'jobaanbiedingen' of door vrienden en kennissen, en bij hun aankomst in de prostitutiesector belanden. Zie ook de verschillende onderzoeken uitgevoerd door IOM: *Trafficking and Prostitution: the growing exploitation of migrant women from Central and Eastern Europe*, May 1995; *Trafficking in Women from the Dominican Republic for Sexual Exploitation*, June 1996; e.a.: Uit deze onderzoeken blijkt hoe vrouwen vooral uit armoede én om in het levensonderhoud van hun kinderen of ouders te kunnen voorzien, beroep doen op bemiddelaars om hen naar het Westen te brengen om hier in de prostitutie te kunnen werken. Het vooruitzicht om op korte termijn veel geld te verdienen. In tegenstelling tot lokale prostitutie wordt buitenlandse prostitutie sociaal beter aanvaard.

‘worden’ dikwijls nadien het slachtoffer van uitbuiting, misbruik en mishandeling. Eerder dan hun veronderstelde naïviteit of onschuld is de belangrijkste factor de preciaire administratieve verblijfsstatus, waardoor uit schrik voor deportatie deze personen de mogelijkheid wordt ontnomen tot effectief verweer en bescherming tegen misbruik en uitbuiting.

Ook het daderbeeld speelt in sterke mate in op algemeen heersende ethnocentrische en imperialistische vooroordelen. De ‘traffikanten’ zijn doorgaans ‘vreemdelingen’, verenigd in oncontroleerbare transnationale maffiose netwerken die samenwerken met corrupte regeringen van derde wereld en post-communistische, m.a.w. niet westerse landen. (Doezema, 1999: 19) De westerse culturele superioriteit wordt ook nog eens bekrachtigd door mensenhandel te interpreteren als een ‘barbaarse’ praktijk van ‘vreemde’ culturen, waarin kinderen en vrouwen worden verkocht.

Waar de eerste ‘vrouwenhandelgolf’ nauw verbonden was met een algemene angst voor en bedreiging van de culturele hegemonie van de middenklasse door het opkomende socialisme en het proletariaat, kan het actuele mensenhandelveerwoord grotendeels worden verklaard vanuit een algemene angst en gevoel van bedreiging door de nieuwe migratiestromen en de confrontatie met andere culturele normen. (Doezema, 1999: 25) De bestrijding van de mensenhandel onderhoudt een symbiotische relatie met een restrictief vreemdelingenbeleid, waarin niet bepaald de belangen van de vreemdeling centraal staan. Bij razzia’s op bordelen in het kader van de strijd tegen de mensenhandel worden alle illegale vrouwen opgepakt en het land uitgezet. De *law and order* benadering die in toenemende mate in de bestrijding van de mensenhandel wordt aangewend verleent geen prioriteit aan de bescherming van de mensenrechten van vrouwen. (zie Coomaraswamy, 2000) In naam van de bescherming van de slachtoffers wordt soms tot zeer merkwaardige voorstellen overgegaan. Zo stelde het Centrum voor Gelijke Kansen (!) en Racismebestrijding (1998: 30/36) in het verleden reeds voor om bij wijze van preventieve maatregel tegen de mensenhandel alle alleenstaande asielzoeksters afkomstig uit risicolanden meteen over te brengen naar een gesloten centrum, m.a.w. op te sluiten om hen bij een negatieve beslissing in het asiëldossier onmiddellijk van het grondgebied te kunnen verwijderen. Een gelijkaardig voorstel werd geopperd voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Een dergelijke maatregel biedt globaal beschouwd maar weinig bescherming aan het potentiële ‘slachtoffer’. Afgewezen asielzoekers worden immers zonder verdere begeleiding of bescherming – in het beste geval naar het land van herkomst – teruggestuurd waar ze al vrij snel weer in handen terechtkomen van traffikanten.

België vervult een voortrekkersrol door haar regeling betreffende de bescherming van slachtoffers. Slachtoffers die aangifte van mensenhandel doen, kunnen hun verblijfs-situatie geregulariseerd zien. In werkelijkheid worden de meeste aanvragen na verloop van tijd geseponeerd. In 1998 werden er 131 nieuwe aanvragen genoteerd voor de toepassing van deze regeling, in datzelfde jaar werden slechts 16 personen definitief geregulariseerd. (gegevens CGKR, 1999: 81)

Een criminalistische benadering bekijkt vrouwenhandel als een probleem van daders die gestraft en slachtoffers die beschermd moeten worden. De werkelijkheid is veelal minder éénduidig te interpreteren: slachtoffers worden in de organisatie ingeschakeld, worden zelf traffikant enz. De vraag is of een dergelijke aanpak in werkelijkheid een lotsverbetering impliceert voor de betrokkenen. Toenemende controles in bars en clubs zorgen er wellicht voor dat de prostitutieactiviteit wordt verlegd naar andere en minder

controleerbare contexten zoals de privé- en straatprostitutie, waar de kwetsbaarheid van illegale vrouwen des te hoger is. (verslag sociale inspectie, CGKR, 1998: 21-24/91-92) Het sluiten van achterpoortjes, zoals het misbruik van de asielpcedure, leidt in werkelijkheid tot een nog grotere onzichtbaarheid van het fenomeen en een verdere inperking van de mogelijkheden voor slachtoffers om klacht in te dienen.

De huidige aanpak van de mensenhandel is in moreel opzicht ook arbitrair. In de wet op de mensenhandel (13 april 1995) wordt aan de rechter een extraterritoriale bevoegdheid verleend voor feiten die in het buitenland op minderjarigen onder de 16 jaar zijn gepleegd. De onderliggende redenering is dat het er wezenlijk niet toe doet waar de feiten gepleegd zijn. Een consequente veralgemening van deze bepaling voor alle vormen van mensenhandel die in de wet begrepen zijn betekent dat niet alleen de economische en andere vormen van uitbuiting van mensen 'uit' maar ook 'in' de derde wereld gesanctioneerd moeten worden. Wie mensen onder erbarmelijke omstandigheden in het buitenland tewerkstelt en of daar profijt uithaalt maakt zich evengoed schuldig aan mensenhandel. Het is dan ook opvallend dat in de huidige omschrijvingen de mensenhandel enkel wordt verbonden aan de migratie van personen.¹¹

In een economische benadering wordt de klemtoon gelegd op de analyse en de verbetering van de socio-economische omstandigheden. Zonder deze ingrijpend te wijzigen zijn alle pogingen om de mensenhandel ten gronde aan te pakken, gedoemd te mislukken. (Zie onder meer Salt & Hogarth, 2000: 25-28; Skeldon, 2000: 7-30) Een mensenhandelbeleid dat werkelijk de rechten en bescherming van vrouwen tegen uitbuiting zou ernstig nemen, zou dan onder meer de mogelijkheden tot legale arbeidsmigratie moeten uitbreiden. (Coomaraswamy, 2000)

5. Neo-abolitionisme en neo-reglementarisme: feministen voor en tegen

5.1. *The right to be free from sexual exploitation?*

Op het internationale forum is de internationale niet gouvernementele organisatie, de *Coalition Against Trafficking in Women* (CATW), opgericht door de radicale feministe Katleen Barry, de meest invloedrijke abolitionistische lobby, die de instandhouding van de bepalingen inzake mensenhandel (trafficking) in de geest van VN conventie bepleit. De *Coalition* wordt op Europees vlak bijgestaan door de *European Women's Lobby* (EWL), de grootste koepel van vrouwenorganisaties in de Europese Unie.¹² De

¹¹ De wet op de mensenhandel bestraft: "§ 1. Hij die, op welke manier ook, ertoe bijdraagt, rechtstreeks of via een tussenpersoon, dat een vreemdeling het Koninkrijk binnenkomt of er verblijft, wanneer hij daarbij:

1° ten opzichte van de vreemdeling direct of indirect gebruik maakt van listige kunstgrepen, geweld, bedreigingen of enige vorm van dwang;

2° of misbruik maakt van de bijzondere kwetsbare positie waarin de vreemdeling verkeert ten gevolge van een onwettige of precaire administratieve toestand of ten gevolge van zwangerschap, ziekte dan wel een lichamelijk of geestelijk gebrek of onvolwaardigheid; (...)" (mijn nadruk) (ingevoegd als art. 77bis in de Vreemdelingenwet, 1980)

¹² Dit blijkt onder meer uit de recente gemeenschappelijke actie van de EWL en de CATW i.v.m. het nieuwe VN Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children' (EWL on-line Newsflash, October 2000)

EWL wil Europese regeringen er toe aanzetten om het VN verdrag alsnog te ratificeren en verzette zich recent nog tegen het gebruik van de term *'forced prostitution'* in de door Europarlementslid Patsy Sörensen voorgestelde *Resolution on trafficking in Women*. (Europees Parlement, mei 2000)¹³

Door lobbyen verhindert de *Coalition* een aanpassing van de bepaling in de VN conventie waarin *trafficking* enkel nog zou worden voorbehouden voor gevallen van gedwongen vormen van prostitutie en bemiddeling. De *Coalition* ijvert voor de uitbanning van prostitutie en weigert een onderscheid te maken tussen 'zogenaamde' gedwongen en vrijwillige seksuele exploitatie, tussen *sex trafficking* en georganiseerde prostitutie en tussen seksuele exploitatie van kinderen en volwassenen. Recent pleit de *Coalition* ook, naar analogie van het Zweedse model, voor de aanpak van het cliënteel. (zie homepage CATW) Zweden is het enige land dat de prostituant, of de persoon die seksuele diensten tegen betaling wenst of verschaft, strafrechtelijk vervolgt, in tegenstelling tot prostituees, omdat zij beschouwd worden als slachtoffers die worden geëxploiteerd. De *Coalition* vindt zich terug in de opzet van het SAGE programma in San Francisco waar gearresteerde klanten gedurende acht uur de getuigenissen van getraumatiseerde slachtoffers van seksuele exploitatie, in het bijzonder ex-prostituees, moeten aanhoren teneinde hen bewustzijn omtrent de impact van hun handelingen op het leven van deze vrouwen bij te brengen en het prostitutiebezoek te ontmoedigen. (Raymond, 1998:10)

De *Coalition* beschouwt prostitutie als per definitie onverenigbaar met de waardigheid en de waarde van de menselijke persoon. Elke vorm van seksuele exploitatie, aanwerving, of medeneming van een persoon, zelfs met de toestemming van die persoon, moet worden gezien als een vorm van seksueel geweld en een schending van de mensenrechten van vrouwen. De *Coalition* richt haar aandacht op alle vormen van seksuele exploitatie en seksueel geweld, waaronder zowel prostitutie, maar ook pornografie, sekstoerisme, de handel in postorderbruiden, verkrachting, incest, gedwongen sterilisatie, en seksuele intimidatie worden begrepen, (Leidholdt, 1998) en ijvert eveneens voor een nieuwe "*UN Convention Against Sexual Exploitation*". Seksuele exploitatie wordt begrepen als: "(...) *the sexual violation of a person's human dignity, equality, and physical or mental integrity and as a practice by which some people (primarily men) achieve power and domination over others (primarily women and children) for the purpose of sexual gratification, financial gain, and/or advancement.*" (Leidholdt, 1998: 1)

De *Coalition* erkent wel dat vrouwen soms met prostitutie instemmen maar benadrukt de relativiteit en irrelevantie van de vrijwilligheid van die instemming door de aandacht te richten op de slechte en ongunstige economische, sociale en culturele omstandighe-

¹³ "The European Parliament, (...) "Points out that, as a rule, prostitution is not the result of a lifestyle choice, but is a phenomenon closely linked to the economic, social, political and cultural possibilities open to women in a given social reality and, in one way or another, is forced upon those who carry it out, and that sexual exploitation is a serious crime; points out that it is therefore necessary to focus greater efforts and resources on the fight against forced prostitution and trafficking in human beings, particularly women, aimed at sexual exploitation." (mijn nadruk) (*European Parliament*, 2 mei 2000) De EWL acht onder meer het gebruik van de term *'forced'* in strijd met de VN conventie en meent dat prostitutie en *'trafficking'* niet geassocieerd kunnen worden met de termen *'forced'* of *'free'*. *Free choice* is in deze visie een relatieve factor, onderhevig aan de economische, sociale, culturele en politieke opties van vrouwen in een bepaalde samenleving. (EWL Press Release, 17 mei 2000)

den die het gebrek aan andere keuzemogelijkheden bepalen: armoede, familiale druk, incestverleden, partnergeweld en gebrek aan andere mogelijkheden om in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Die vrijwillige toetreding en instemming is slechts het gevolg van flagrante sociale ongelijkheden, armoede, discriminatie en geweld, misbruik en traumatische ervaringen en is dus geen relevante reden om het niet als een schending van mensenrechten te erkennen. De instemming is hier immers het gevolg van de schending van grondrechten van personen. (Leidholdt, 1999) Tal van vrouwen en meisjes leveren zich aan prostitutie over om hun kinderen te voeden, hun verarmde families te ondersteunen, of om zelf te kunnen overleven, en een aanzienlijk deel van de in de prostitutie werkzame vrouwen werd tijdens hun kindertijd seksueel misbruikt.¹⁴ Dit alles maakt dat bezwaarlijk nog over zelfbeschikking en vrije keuze kan worden gesproken: *"It is gendered reality that prostitution may be the best of the worst economic options that many women have, and it is understandable that women turn to prostitution in these circumstances. However, the fact that there are often no better job options for women shouldn't be manipulated to turn many women's desperate economic plight against them by institutionalising their exploiters as entrepreneurs."* (Raymond, 1998: 8) De *Coalition* vertegenwoordigt een radicaal feministisch standpunt, waarin prostitutie wordt gezien als de hoeksteen van patriarchale overheersing en seksuele onderwerping van vrouwen. Prostitutie bestendigt en bekrachtigt patriarchale opvattingen en misogyne attitudes waarin vrouwen worden ondergeschikt aan de seksuele verlangens van mannen, als handelswaar worden gekocht en verkocht, en op economisch vlak worden gemarginaliseerd en gesegregeerd als een aparte klasse geschikt voor seksuele dienstbaarheid. De *Coalition* verzet zich dan ook fel tegen elke poging om sekswerk als volwaardige arbeid te erkennen of 'gedwongen' van andere vormen van seksuele exploitatie te onderscheiden. (Raymond, 1998: 5)

Voorstellen die de commerciële sekssector om pragmatische redenen wenselijk te regulariseren wordt economische opportunisme verweten – legalisering impliceert meer inkomsten voor overheid, aanverwante sectoren en bedrijfstakken, zoals het toerisme – en vormt de ultieme legitimatie voor een non-beleid inzake gelijke kansen voor mannen en vrouwen. De wettelijke erkenning van prostituees als 'werkneemsters', pooiers als 'ondernemers' en van kopers als cliënten, legitimeert de seksindustrie als een economische sector, waardoor het beleid haar verantwoordelijkheid kan ontlopen in het creëren van menswaardige en zinvolle tewerkstelling. Het stimuleert regeringen van armere landen om vrouwen en meisjes in de georganiseerde prostitutie te brengen, teneinde hun werkloosheidscijfer te milderen en hun BNP te doen stijgen. De seksindustrie is niet alleen een lucratieve bezigheid voor uitbaters en trafikanten, maar ook voor de toeristische sector, het bedrijfsleven en andere aanverwante belangen. (Raymond, 1998: 5) De aanvaarding van prostitutie door de samenleving als sekswerk, maakt arme vrouwen en meisjes, gesocialiseerd in een ethos van zelfopoffering, minder weerbaar in het weerstaan van economische en familiale druk, (Leidholdt, 1999) en stimuleert families en regeringen om niet te investeren in onderwijs voor vrouwen. Sekswerk vraagt geen scholing, geen startkapitaal, is als sector zeer toegankelijk, en levert snel grote inkomsten op, maar deze 'voordelen' zijn maar tijdelijk en moeten worden afgewogen ten opzichte van de talrijke risico's en gevaren die aan het 'vak' verbonden: blootstelling aan fysiek geweld, slagen en verwondingen, verkrachting, moord, HIV/

¹⁴ Volgens de CATW betreft het een verhouding van ongeveer 2/3. *ibidem.* part 2, p. 3.

AIDS, seksueel overdraagbare aandoeningen, gynaecologische verwikkelingen, ongewenste zwangerschappen, meerdere abortussen, miskramen en dergelijke meer. Prostituees worden proportioneel meer met fysiek geweld, bedreiging, vernedering, mishandeling en zelfs doodslag geconfronteerd: *“The violence directed against sexually exploited women and children is neither accidental nor incidental: it is endemic to the sex industry, systematic, and fuelled by the dehumanisation and devaluation of women it normalizes”* (Leidholdt, 1999: 2) Ook op sociaal en psychologisch vlak zijn de gevolgen vaak dramatisch: suicidale neigingen, depressies, dissociatieve stoornissen, posttraumatische stressstoornissen, verslaving, enz. Voorts wordt er op gewezen dat de toegankelijkheid van de sector in fel contrast staat met de mogelijkheden die de vrouwen na verloop van tijd nog hebben om de sector te verlaten. Eens in de prostitutie blijkt het om diverse redenen moeilijk te zijn om er uit te stappen: sociale stigmatisering en uitsluiting, geen recht op sociale zekerheid, achterstand op vlak van scholing, schulden.... Prostituees worden afgedankt wanneer ze te ziek, te oud, te getraumatiseerd of te verslaafd zijn om nog klanten aan te trekken. Om nog te te overleven wordt men ‘madam’ of ‘mamasan’, d.w.z., men poogt te overleven via de uitbuiting van jongere vrouwen die wel nog kunnen renderen. (Leidholdt, 1999) Dit alles maakt dat ‘sekswerk’ volgens de *Coalition* bezwaarlijk als een volwaardig beroep kan gerespecteerd worden. Tenslotte wordt er op gewezen dat het invoeren van een wettelijk onderscheid tussen vrijwillige en gedwongen exploitatie de bewijslast bij het slachtoffer legt, waardoor hun bescherming in het gedrang komt.

Seksuele exploitatie is voor de *Coalition* met andere woorden geen kwestie van instemming of *consent*, maar op zichzelf een schending van fundamentele mensenrechten van vrouwen. De cruciale vraag is dan niet of vrouwen al dan niet instemmen met het prostitutiewerk, maar waarom overwegend vrouwen zagezegd ‘kiezen’ om zich te prostitueren, respectievelijk overwegend mannen ‘kiezen’ om vrouwen te kopen en te exploiteren.

5.2. *Call Off Your Old Tired Ethics & the right to prostitute*

Tegenstanders stellen echter dat de visie van *Coalition* in de praktijk leidt tot isolatie en marginalisatie van prostituees, wat hun kwetsbaarheid en afhankelijkheid eerder verhoogt dan bestrijdt. (zie Doezema & Kempadoo, 1998) Zo wordt de CATW verweten vanuit een comfortabele westerse middenklasse positie een morele strijd te willen voeren op de kap van de zwakkere groep vrouwen en geen rekenschap te geven aan hun opvattingen, verzuchtingen en belangen: *“In our world today; people in general and women in particular are often faced with limited opportunities to provide for themselves and their families. These are women considering all the dangers to which social exclusion will expose them, and the economic exploitation that they may face, and still calculating that this is their best available option. Can we tell such people what they may or may not do? Do they deserve less than the best possible conditions sought for other workers?”* (Bindman, 1998: 68) Door prostituees uitsluitend als slachtoffers en niet als actors voor te stellen, wordt hen de erkenning van enige handelingsbekwaamheid een subjectpositie ontnomen. Op deze wijze worden eveneens genderstereotypen in stand gehouden (Kempadoo, 1998).

De eveneens feministisch geïnspireerde *Global Alliance Against Traffic in Women*

(GAATW), waarvan de *Nederlandse Stichting Tegen Vrouwenhandel* (STV) een zusterorganisatie is, ijvert voor een nieuwe VN conventie die enkel de uitbanning van de ‘gedwongen’ prostitutie viseert. De GAATW wil vrouwenhandel en mensenhandel beperkt zien tot situaties waarin sprake is van dwang, en (buitenlandse) vrouwen de optie laten vrijwillig voor sekswerk te kiezen. In een rapport aan de Speciale Rapporteur van de VN inzake geweld tegen vrouwen omschrijft de GAATW ‘*trafficking*’ als volgt: “*all acts involved in the recruitment and/or transportation of a woman within and across national borders for work or services by means of violence or threat of violence, abuse of authority or dominant position, debt bondage, deception or other forms of coercion.*” (mijn nadruk) (geciteerd in Bindman, 1997: 7) Vrouwenhandel (*trafficking*) wordt hier dus onderscheiden van migratiebemiddeling van sekswerkers en prostitutie als dusdanig en is niet beperkt tot seksuele exploitatie. De GAATW hoopt met deze omschrijving in de eerste plaats een grotere internationale consensus te bereiken omtrent de definiëring van het begrip ‘*trafficking*’, zodat een internationale aanpak en samenwerking in de strijd tegen de (gedwongen) mensenhandel mogelijk wordt. Dit betekent niet noodzakelijk dat de voorstanders ook principieel een wettelijke erkenning van sekswerk genegen moeten zijn. Meningsverschillen omtrent prostitutie in verschillende landen kunnen worden gerespecteerd, maar anderzijds kan er geen betwisting zijn omtrent de laakbaarheid en misdadigheid van het gebruik van dwang en geweld. De GAATW wenst vrouwen meer macht en kansen te geven (*empowerment*) in plaats van hen als slachtoffers te behandelen, en wil het repressieve gebruik van *anti-trafficking* conventies en wetgevingen aankaarten en herinterpreteren in het belang van migrantenvrouwen. In dit kader moet ook gewaarschuwd worden voor een repressieve aanwending van een opdeling tussen vrijwillige en gedwongen prostitutie. Het onderscheid plaatst de groep van sekswerkers in een al even genderstereotiepe – *good/bad girl*, hoer/madonna – dichotomie, waardoor alleen ‘onschuldige’ meisjes als slachtoffers van geweld worden erkend, terwijl vrouwen die voor sekswerk ‘kiezen’ op weinig respect en wettelijke bescherming kunnen rekenen. Wie in ons land als slachtoffer van mensenhandel wenst erkend te worden, moet afzien van verdere tewerkstelling in de prostitutie. Wanneer men betrapt wordt, wordt de klacht niet verder onderzocht. Met andere woorden; vrouwen die wel nog in de prostitutie blijven werken zijn blijkbaar geen ‘echte’ slachtoffers van geweld of uitbuiting – of hebben het dan maar zelf gezocht?

Zelf- en belangenorganisaties van (ex-)prostituees, zoals COYOTE, opgericht door Margo St James en de veelbetekenende afkorting voor *Call Off Your Old Tired Ethics*, ijveren voor een betere wettelijke bescherming van hun beroep en dringen aan op betere arbeidsomstandigheden. Zij stellen de abolitionistische visie aan de kaak als moraliserend en betuttelend. Sommigen wijzen erop dat de positie van de abolitionisten berust op stereotiepen die gelden ten opzichte van vrouwen, en meer bepaald over ‘exotische’ vrouwen en dus op racistische vooroordelen. Door deze vrouwen systematische als ‘slachtoffers’ voor te stellen worden gender en etnische stereotiepe eigenschappen benadrukt zoals passiviteit, naïviteit, domheid en onderdanigheid. (Murray, 1998: 60)

Organisaties als COYOTE zouden volgens de *Coalition* dan weer enkel ijveren voor betere werkomstandigheden ‘in’ de prostitutie en niet naar mogelijkheden zoeken om vrouwen ‘uit’ de prostitutie te helpen. Zelf- en/of belangenorganisaties van prostituees zijn dikwijls organisaties van ex-prostituees, die inmiddels zelf een zaak uitbaten en

dus in de eerste plaats de belangen van bordeelhouders en exploitanten verdedigen, aldus de *Coalition*. Niet alle zelforganisaties zijn het met de visie van COYOTE eens. WHISPER (*Women Hurt in Systems of Prostitution Engaged in Revolt*) beschouwt prostitutie wel als een schending van mensenrechten en streeft er in de eerste plaats naar om vrouwen uit de prostitutie te halen. (Raymond, 1998:3)

5.3. Een arbeidsrechtelijke benadering van vrouwenhandel?

De laboristische-emanipatoire visie erkent prostitutie als 'sekswerk', een normale, maar in een aantal opzichten bijzondere vorm van arbeid. (Haveman, 1997: 26) Het basisprincipe is hier het respect voor het recht van personen om zelf te beslissen of zij al dan niet als prostituee werkzaam willen zijn en daartoe contracten af te sluiten met uitbaters van prostitutiehuizen of werkgevers. Dit impliceert een decriminalisering van de exploitatie van de prostitutie door derden voor zover deze niet gepaard gaat met dwang, misleiding en uitbuiting. Het is juist dit respect voor de keuzevrijheid die de grens tussen 'uitbating' en 'uitbuiting' aangeeft.

Vrouwenhandel wordt door de strafbaarstelling eerder in de hand gewerkt dan het wordt bestreden, aldus Haveman. De morele afkeuring van prostitutie, de gebrekkige regulering van het werk en de illegaliteit plaatst deze vrouwen in een marginale positie en ontnemt hen de mogelijkheid om misbruik aan te klagen en hun rechten te verdedigen.

De bestrijding van de vrouwenhandel is meer gebaat bij een arbeidsrechtelijke benadering van prostitutie. Door prostitutie te erkennen als een beroep moeten mistoestanden niet worden gedefinieerd als strafbare feiten, met 'daders' die 'slachtoffers' misbruiken, maar als arbeidsrechtelijke problemen, met 'werkgevers' die hun 'werknemers' onderbetalen en hen in onmenselijke arbeidsomstandigheden laten werken: "*Bestrijding van vrouwenhandel en andere vormen van dwang en uitbuiting wordt zo mogelijk met in beginsel dezelfde instrumenten als waarmee sinds de industriële revolutie ook in andere arbeidssectoren de meest schrijnende wantoestanden zijn bestreden.*" (Wijers, 1996:24)

De niet-toepassing van het arbeidsrecht bevoordeelt in werkelijkheid vooral de pooier en de souteneur. Een prostituee kan bijvoorbeeld geen betere werkomstandigheden afdwingen maar alleen maar opstappen indien ze niet akkoord gaat. Via het arbeidsrecht en de diverse aspecten daarvan kan een humanisering van de werkomstandigheden bekomen worden. (Cuypers, 1996: 430-433) Oplossingen voor de problematiek van de mensenhandel worden hier dus gezocht in de wettelijke erkenning van prostitutie als arbeid. Prostitutieovereenkomsten zijn dan niet langer in strijd met de goede zeden. Het recht om over het eigen lichaam, leven en werk te beschikken en daarover contracten met derden af te sluiten staat hier voorop. Mensen moeten voor zichzelf kunnen beslissen of ze al dan niet in de prostitutie willen werken en onder welke omstandigheden ze dit wensen te doen: "(..) 'vrouwenhandel' en 'gedwongen exploitatie van prostitutie' – komen bij een consequente arbeidsbenadering onder de werking van de arbeidswet – en regelgeving zoals die sinds de industriële revolutie is ontwikkeld om in alle andere arbeidssectoren uitbuiting van de werkende burger tegen te gaan. Uitgangspunt daarbij is niet zozeer repressie van de 'werkgever' als wel emancipatie van de 'werknemer' door eisen te stellen aan de arbeid – voorwaarden,

verhoudingen, omstandigheden – en de werknemer middelen in handen te geven deze, al dan niet in georganiseerd verband af te dwingen.” (Haveman, 1997: 384-5)

Een consequente arbeidsbenadering houdt in dat alle regelingen die voor arbeid van toepassing zijn ook voor prostitutie gelden. Migrantenvrouwen die wensen in de prostitutie te werken moeten dezelfde mogelijkheden krijgen als vreemdelingen in andere arbeidssectoren. (Haveman, 1997: 383) Een deel van wat nu onder mensenhandel wordt begrepen zou zo via het toekennen van een arbeidsvergunning geregulariseerd kunnen worden. Dit geldt ook voor andere vormen van handel in ‘arbeid’. Een snelle economische groei doet in bepaalde regio’s op korte termijn een acute vraag ontstaan naar arbeidskracht. De vraag naar en aanwezigheid van *private domestic workers* neemt in de Europese Unie merkkelijk toe (Anderson: 2001). De aanwezigheid van een groot diplomatenkorps in België (ambassades, EU, NATO) is hier voor aansprakelijk (Van Impe, 2000:118). De mensenhandel is op verschillende vlakken nauw verbonden met traditionele en genderspecifieke rolpatronen. Het is ook niet toevallig dat de vrouwenhandel zich afspeelt in sectoren waar vrouwen voor hun levensonderhoud traditioneel op aangewezen zijn: prostitutie, huishoudelijke werk, de huwelijksmarkt, maar ook de zorg- en opvang van kinderen, verzorging van zieken en ouderen, dit laatste voornamelijk in landen als de Verenigde Staten waar dergelijke zorg niet tot de publieke voorzieningen behoort. Zo stelt een eigenaar van een uitzendbureau voor ‘illegalen’ in de Verenigde Staten onomwonden: *“It’s just a reality of life that without the illegal girls, there wouldn’t be any ‘nannies’, and the ‘mommies’ would have to stay home and mind their own kids.”* (geciteerd in Weiner, 1995: 186) Dit plaatst feministen voor een fundamentele paradox: de specifieke vraag naar buitenlandse vrouwen voor seks, huwelijk en huishoudelijke arbeid berust deels op seksistische, racistische, reactionaire en antifeministische opvattingen, maar impliceert anderzijds ook een (of belofte naar) lotsverbetering voor vrouwen uit economische onderontwikkelde landen. Op een website die Amerikaanse mannen helpt buitenlandse echtgenotes te zoeken wordt zelfs het feminisme en de vrouwenemancipatie verantwoordelijk geacht voor de toenemende vraag naar postorderbruiden: *“Because of the attitudes held by so many of today’s American women, a huge number of American men are becoming increasingly unhappy with them... The reason (the men) are not married is because, among the women they find available, they can’t find the kind of wife they want. The feminist movement is to blame. The feminist movement has caused immense social damage in this country. It has harmed not only men, who can’t find the kind of wives they want, but women as well (...).”* (geciteerd in Simons, 1999: 129) Dit probleem is deels vergelijkbaar met het probleem van de ‘stakingbrekers’ in de sociale strijd en de uitbouw van de verzorgingsstaat. (zie o.m. Deslé, 1992)

6. Consenting adults & dissenting feminists

Seksualiteit is een centraal thema binnen het feministisch denken. Alhoewel heel wat feministische theoretici en ethici tot op vandaag prostitutie moreel en politiek problematisch vinden, is er zeer weinig consensus over welke houding men er tegenover moet aannemen. Men kan prostitutie problematisch vinden zonder daarom een wettelijke interventie in termen van bestraffing noodzakelijk te achten. Zoals reeds duidelijk werd kan vanuit een feministisch perspectief zowel gepleit worden voor een criminalisering

als decriminalisering van de prostitutiesector, voor de criminalisering van de exploitatie van de prostitutie als voor een regulering en erkenning van de activiteit als beroep. Feministische bezwaren verschillen in essentie van andere bezwaren omdat het voorwerp van kritiek niet de persoon is die zich aan prostitutie overlevert, maar wel de commerciële exploitatie door derden, de prostituant, de prostitutie als instituut, en de maatschappelijke condities die het voor vrouwen nog steeds tot een economische overlevingsstrategie maakt en het voor mannen toegankelijk maakt. In tegenstelling tot conservatieven zullen feministen zelden een repressieve ‘prohibitionistische’ regelgeving, zoals die grotendeels in de Verenigde Staten nog van toepassing is, steunen.

Een feministisch perspectief benadert het prostitutievraagstuk vanuit de positie en de situatie van de betrokken vrouwen, gaat uit van de vaststelling dat vrouwen als groep gediscrimineerd worden en dat deze ongelijke behandeling onrechtvaardig is en dus moeten worden verholpen. Voor het overige kunnen feministen onderling grondig van mening verschillen in hun analyse van de oorzaken en factoren van deze onderdrukking en/of over de manieren waarop deze best verholpen.

Radicale feministische auteurs als Andrea Dworkin en Catherine MacKinnon benaderen prostitutie als een patriarchale uiting en bevestiging van de seksuele onderwerping en overheersing van vrouwen. Prostitutie institutionaliseert de opvatting over vrouwen als objecten ter gratificatie van de mannelijke lust en beïnvloedt andere vormen van seksueel en fysiek geweld tegenover vrouwen. Libertaire feministen daarentegen benaderen seksuele relaties en praktijken niet vanuit een machtspectief, maar vanuit een ‘lustperspectief’. Niet machts(on)gelijkheid maar wel de mate waarin de betrokkenen plezier en lust beleven aan een seksuele praktijk maakt of een praktijk al dan niet aanvaardbaar is. Zo kan worden geargumenteed dat sommige prostituees de relatief hoge financiële beloning, de vrijheid die ze in hun werk genieten of de macht en zelfbepaling die ze erbij ondervinden positief waarderen en een zekere lust beleven.

Marxistisch geïnspireerde feministen zien seksuele onderdrukking en prostitutie primair in een context van economische machtsverhoudingen. Vrouwen uit lagere sociale klassen verkopen in een kapitalistisch systeem noodgedwongen hun lichaam of huwen om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Prostitutie is een genderspecifieke vorm van kapitalistische instrumentalisering en uitbuiting van het lichaam. Waar marxisten om die reden prostitutie verwerpen, baseren liberalen op deze analogie juist een pleidooi voor tolerantie en gelijkschakeling aan andere vormen van loonarbeid: *“while liberals see the prostitute as but a wage worker, marxists see the capitalist employer as but a pimp”* (Primoratz, 1998: 698) Liberale feministen gaan uit van het respect voor de persoonlijke vrijheid en het individuele recht op zelfbeschikking. Seksuele en economische handelingen *between consenting adults*, die geen schade berokkenen aan derden, moeten gerespecteerd worden.

6.1. De prostituee en de filosofieprofessor

“Prostitution what is it? It is the use of a woman’s body for sex by a man, he pays money, he does what he wants. The minute you move away from what it really is, you move away from prostitution into the world of ideas. You will feel better; you will have a better time; it is more fun; there is plenty to discuss, but you will be discussing ideas, not prostitution. Prostitution is

not an idea. It is the mouth, the vagina, the rectum, penetrated usually by a penis, sometimes hands, sometimes objects, by one man and then another and then another and then another and then another. That's what it is." (Dworkin, 1993)

Dworkin wijst, terecht, op de immense kloof tussen prostitutie als 'idee' of 'constructie' en als 'realiteit'. Prostitutie als een theoretische probleem leidt de aandacht af van de reële situatie en context waarin het zich afspeelt. Anderzijds is de sector van de prostitutie ook hiërarchisch gestructureerd, met betere en slechtere werkuren, werk-omstandigheden en betaling, meer en minder zelfstandigheid, controle en keuzevrijheid. De situatie van een 'gekleurde' straatprostituee in een anonieme grootstad verschilt essentieel van de 'blanke' escortedame, die in meer luxueuze omstandigheden, met heel wat minder en beter betalend cliënteel een behoorlijk inkomen weet te verwerven. Sekswork omvat een brede waaier van activiteiten. Seksualiteit en prostitutie zijn geen historisch en cultureel onveranderlijke praktijken. Er zijn situaties denkbaar waarin dezelfde handelingen niet problematisch zijn of nauwelijks te onderscheiden zijn van intensieve lichaamsmassage of professionele sekstherapie: *"a context in which the rationale for seeking a prostitute's services was to obtain sex from a professional – from a person who knows what she is doing – is probably not a context in which women are thought to be violated when they have sexual contact with men. (...) The fact that prostitutes have such low social status in our society indicates that the society in which we live is not congruent with this imaginary one; that is, the prostitute's services in our society are not generally sought as a gourmet item."* (Shrage, 1989: 358) Prostitutie is daarmee niet op zichzelf problematisch, maar wordt het wel in een bredere context van fundamentele ongelijke genderverhoudingen.

Prostitutie is in de radicale visie moeilijk te onderscheiden van andere heteroseksuele contacten en relaties. In Dworkin's analyse is elke heteroseksuele relatie een uiting en bekrachtiging van de ideologie van de seksuele objectivering van vrouwen en de mannelijke overheersing. (Dworkin, 1987) De betaling in het geval van prostitutie geldt slechts ter legitimatie voor wat in essentie neerkomt op een groepsverkrachting. Instemming is in een radicale feministische visie weinig relevant. Essentieel zijn de objectieve machtsverhoudingen, die maken dat vrouwen geen 'neen' kunnen zeggen. Armoede en incest socialiseren meisjes en vrouwen tot een kaste bestemd voor uitbuiting in een huwelijk of in de prostitutie. Vrouwen leren zichzelf als objecten en als ondergeschikten te percipiëren en te ervaren en ontwikkelen m.a.w. een vals bewustzijn. Dit geldt echter ook voor andere afstompende en dehumaniserende arbeid, zoals band- of poetswerk. Prostitutie is voor Dworkin een vorm van dehumanisering die nog verder reikt dan andere vormen van objectivering van vrouwen en hun lichamen: *"Yes, all women experience being objects, being treated like objects. But prostituted women are treated like a certain kind of object, which is to say, a target. A target isn't any old object. You might take pretty good care of some objects that you have around the house. But a target you go after. You put the dart in the hole. That's what the prostitute is for. What that should tell you is how much aggression goes into what a man does when he seeks out, finds, and uses a prostituted woman."* (Dworkin, 1993, 6)

De liberale en feministische filosofe, Martha Nussbaum, daarentegen argumenteert dat prostitutie of commerciële seks op zichzelf niet fundamenteel verschilt van andere, wel aanvaarde en toegelaten vormen van loonarbeid. Wat prostitutie vooral anders maakt dan andere *bodily services* is de sociale stigmatisering die er mee gepaard gaat en die

seksuele dienstverlening ten onrechte degradeert tot een marginale activiteit. Nussbaum (1999) vergelijkt prostitutie met de houdingen die in de geschiedenis ten opzichte van andere economische en seksuele praktijken werden ingenomen. Zo werd musiceren, acteren, dansen, zingen, sporten en intellectuele arbeid in de loop van de geschiedenis wel als een vrije tijdsactiviteit gewaardeerd, maar niet wanneer ermee werd beoogd geld te verdienen. Het waren dus evengoed *blocked exchanges*. (Walzer, 1983: 100-103) De sociale stigmatisering van bepaalde beroepen in de geschiedenis is grotendeels te verklaren vanuit aristocratische vooroordelen en had weinig te maken met rationele argumentatie. Het beoefenen van deze ‘kunsten’ werd daarmee enkel voorbehouden aan de hogere klassen, en hield bijgevolg ook bestaande klasse- en machtsverhoudingen in stand. Ook de veroordeling van homoseksualiteit is grotendeels gebaseerd op vooroordelen. Vervolgens gaat Nussbaum na wat dan wel in rationeel opzicht problematisch kan worden bevonden aan prostitutie, vergelijkt ‘seks-werk’ met vormen van *bodily services*, en besluit dat prostitutie verschilt, maar toch heel wat gelijkenissen vertoont met andere ‘aanvaarde’ beroepen. Zo heeft de prostituee op vlak van intimiteit en zelfexpressie iets gemeen met de filosofieprofessor, – die haar intiemste ideeën en overpeinzingen tegen betaling publiekelijk maakt – met een bandwerkster in een kippenfabriek, een dienstbode, een masseuse, een nachtclubzangeres, of de (hypothetische) *colonoscopy artist*.¹⁵ Wat de prostituee van de vrouwelijke filosofieprofessor onderscheidt, is voornamelijk dat de laatste in de samenleving wordt erkend en gewaardeerd omdat ze in haar positie traditionele genderstructuren doorbreekt, terwijl de prostituee geacht wordt deze in stand te houden. (Nussbaum, 1999: 284)

De moreel problematische aspecten aan prostitutie zijn in meer of mindere mate terug te vinden in andere vormen van werk, en vooral die arbeid die doorgaans door lagere sociale klassen en vreemdelingen wordt verricht, en wordt gekenmerkt door meer gezondheidsrisico’s, lagere verloning, lage maatschappelijke status, met weinig ruimte voor creativiteit en zelfontplooiing, inspraak en zelfbepaling, enzovoort. Tal van andere activiteiten die personen uit lagere sociale klassen – en in de context van de huidige globalisering personen in of afkomstig uit achtergestelde gebieden – zijn voor middenklassevrouwen weinig benijdenswaardig of denigrerend. Dit neemt niet weg dat prostitutie voor sommige vrouwen een grotere vrijheid kan impliceren dan bijvoorbeeld de afhankelijkheid en onderdrukking in de context van een huwelijksrelatie.

Radicale feministen hebben volgens Nussbaum terecht prostitutie geanalyseerd en aangekaart als een uiting van mannelijke seksuele dominantie, maar dit laatste geldt evengoed voor de stigmatisering, interventie en controle ten opzichte van prostitutie: *“The way that gender hierarchy actually explains stigma is a very different way, a way that turns out in the end to be just another form of the immorality charge. People committed to gender hierarchy, and determined to ensure that the dangerous sexuality of women is controlled by men, frequently have viewed the prostitute, a sexually active woman, as a threat to male control of women. They therefore become determined either to repress the occupation itself by criminalization or, if they also think that male sexuality needs such an outlet and that this outlet ultimately defends marriage by giving male desire a safely debased outlet, to keep it within bounds by close regula-*

¹⁵ Zie ibidem 280-285. De *colonoscopy artist* is een persoon die tegen betaling bij wijze van medische experimenten nieuwe instrumenten voor inwendig darmonderzoek op zich laat uittesten.

tion” (Nussbaum, 1999: 286) Dit neemt niet weg dat er toch bepaalde gezondheidsrisico's aan het beroep verbonden zijn, en op basis daarvan een wettelijke interventie in de vorm van reglementering en gezondheidsinspectie moet worden bepleit. Prostitutie is in dit opzicht goed te vergelijken met 'boksen', een andere meer risicovolle activiteit die ook hier weer overwegend door mensen uit lagere sociale klassen wordt beoefend, en waar in naam van de persoonlijke vrijheid evenmin voor een verbod wordt gepleit, maar wel voor spelregels, toezicht en medische controle. Boksen is in meerdere opzichten minstens even problematisch als prostitutie, en werd om die reden ook vaak verboden. (zie Cuypers & De Doncker, 1996) Zo kan worden beargumenteerd dat boksen de verheerlijking van geweld en agressie bij jongeren stimuleert. Een dergelijke redenering consequent doordenken zou echter een verregaande censuur en dus een diepe inbreuk op de menselijke vrijheid impliceren, aldus Nussbaum.

6.2. *Het liberale en het seksuele contract*

De positie van prostituees en die van professionele sportlui zijn tot op zekere hoogte goed met elkaar te vergelijken (niet toevallig een belangrijke sector in de huidige mensenhandel). Ook hier stellen zich interessante vragen omtrent de toelaatbaarheid van sommige sporten, de definitie van sport (is 'dwergerwerpen' bijvoorbeeld een sport?) bepalingen van de sportovereenkomsten, en de problematische aspecten van de hedendaagse sportbeoefening zijn niet los te zien van de voortschrijdende commercialisering van de sector. De kritieken op de bokssport zijn vergelijkbaar met de reeds geformuleerde kritieken van Dworkin op prostitutie. Het gaat in het boksen of in andere gevechtssporten in wezen om het toebrengen van letsels en verwondingen, wat in normale omstandigheden moreel laakbaar en strafbaar is. De tolerantie van dit gedrag als een sport, heeft niets te maken met de instemming van het slachtoffer, wel met de maatschappelijke erkenning van de sport. In normale omstandigheden blijft het gedrag immers laakbaar en strafbaar, ongeacht de instemming van het slachtoffer. (Cuypers & De Doncker, 1996: 452)

Toch is er een essentieel verschil. Het gaat in de sport niet om personen die als groep in de samenleving gediscrimineerd worden, en/of het beoefenen van deze sport consolideert hun ondergeschikte positie in de samenleving niet.¹⁶ Prostitutie daarentegen bevestigt de constructie van het genderverschil, het bevestigt stereotiepe invullingen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, respectievelijk in termen van heerschappij en onderwerping, subject-object, vrijheid en onderwerping en houdt op die manier de ongelijkheid en achterstelling van vrouwen als groep in stand: *“The prostitution contract enables men to constitute themselves as civil masters for a time, (...) A master requires a service, but he also requires that the service is delivered by a person, a self, not merely a piece of (disembodied) property.”* (Pateman, 1988: 207)

De idee van het seksuele contract ondermijnt de notie van het autonome 'zelf' die in het liberale denken wordt aangenomen, aldus Pateman. Het liberale contract veronderstelt een seksueel contract dat de machtsposities van de contractanten op voorhand bepaalt.

¹⁶ Alhoewel men ook kan argumenteren dat het succes van sporters uit lagere sociale klassen en de zwarte bevolking binnen het Amerikaanse meritocratische neoliberalisme wordt aangewend om zwarten en armen als groep te culpabiliseren voor hun maatschappelijk falen.

Het moderne liberale kapitalisme bevestigt het patriarchale recht via haar *freedom to contract*. Prostitutie wordt op een misleidende wijze voorgesteld als een handel die iedereen de mogelijkheid biedt om toe te treden. Niettegenstaande de kritische analyse van Pateman van het liberale contract-denken plausibel en verhelderend is, lost dit op zichzelf het probleem niet op welke houding ten opzichte van dergelijke overeenkomsten moet worden aangenomen. Immers zoals Nussbaum terecht opwerpt: “*A woman will not exactly achieve more control and “truly human functioning” by becoming unemployed.*” (1999: 290)

Liberale feministen als Susan Okin daarentegen zien in het liberale contract wel mogelijkheden tot verbetering van de positie van vrouwen. Zo werd er tot in de jaren '80 geen wettelijk onderscheid gemaakt tussen verkrachting en consensuele seks binnen het huwelijk. Patemans analyse stelt dan ook terecht dat het huwelijkscontract hier het patriarchale recht belichaamt waarin de seksuele toegang tot het vrouwelijke lichaam voor mannen wordt gegarandeerd. Maar dit betekent nog niet dat het huwelijk moet worden afgeschaft. Het huwelijksstelsel kan worden gewijzigd en kan vrouwen meer ‘rechten’ geven die hen tegen partnergeweld, verkrachting, en dergelijke meer beschermen. Een gelijkaardige redenering kan worden toegepast op het prostitutievraagstuk. (Okin, 1999) In plaats van te streven naar de uitbanning van de prostitutie kan de prostituee beter beschermd worden door haar meer rechten toe te kennen die haar tegen geweld, uitbuiting en misbruik ‘in’ de prostitutie beschermen, maar ook door rechten die haar reële mogelijkheden biedt om, zoals via echtscheiding, uit een abusieve situatie te ontsnappen, en een ander bestaan op te bouwen.

6.3. *Zelfbeschikking en risky practices*

Grenzen, voorkeuren en attitudes op gebied van seksualiteit kunnen individueel verschillen. In de liberale theorievorming is er in de mate dat het gaat om seksuele praktijken *between consenting adults* die zich afspelen in een private sfeer en waarbij geen schade aan derden wordt berokkend, geen reden tot overheidsinmenging. Alhoewel de grenzen van de private sfeer (in de klassieke liberale traditie overgevaardeerd ten koste van de andere criteria) misschien niet altijd duidelijk zijn, vormt dit hier geen wezenlijk beletsel. De voorstelling van de prostituee als een publieke vrouw is in dit opzicht misleidend. Problematischer is de invulling van het schadebegrip.

Prohibitionisten en abolitionisten beweren dat prostitutie zowel schade berokkent aan de prostituee als individu als aan vrouwen in het algemeen als maatschappelijke groep. Het wettelijke paternalismebeginsel laat toe een persoon te verhinderen zich te gedragen op een wijze die schadelijk is voor zichzelf, ook al stemt hij vrijwillig in met dat gedrag en met die schade. Zo kan worden gewezen op ernstige gezondheidsrisico's, vatbaarheid voor geweld, uitbuiting en misbruik door pooiers en bordeelhouders, sociaal isolement, maatschappelijke marginalisering, emotionele schade en dergelijke. Deze argumenten zijn echter grotendeels circulair, gezien de risico's en schade juist in de hand worden gewerkt door een restrictieve houding, of op zijn minst door een betere wettelijke bescherming grotendeels zouden kunnen vermeden worden. (Primoratz, 1998: 695) Bepaalde vormen van schade zijn bovendien moeilijk te determineren. Emotionele en psychologische gevolgen zijn niet alleen moeilijk vast te stellen maar ook nauw verbonden met de heersende maatschappelijke attitudes. In samenlevingen

waar homoseksualiteit verboden is zullen homoseksuelen ook heel wat schade ondervinden van hun seksuele oriëntatie. Toch kan dit bezwaarlijk een reden vormen om homoseksualiteit te verbieden.

Anderzijds wijzen feministen ook op de ‘onrechtstreekse schade’, *free floating evils* (Feinberg, 1984), die sommige seksuele praktijken kunnen berokkenen. Catharine MacKinnon (1987) argumenteert heel overtuigend hoe pornografie aanleiding geeft tot het uitoefenen van geweld op vrouwen. Men moet zich dan ook afvragen of het risico dat er binnen een bepaalde termijn een mentaliteit ontstaat waardoor reële schade aan anderen wordt toegebracht, volstaat om grenzen te stellen aan de uitoefening van individuele vrijheid.

Dit probleem is de centrale inzet van de discussie tussen radicale en libertaire feministen. Libertaire feministen benaderen *consent* als een individuele zaak, en wanneer iemand genot en plezier beleeft door zichzelf bewust en vrijwillig schade toe te brengen, dan is er geen enkele redenen om hem of haar die vrijheid te ontfemen. Sadomasochisme is als seksuele praktijk geoorloofd in de mate waarin de vrijheid en lustbeleving van de betrokkenen wordt gerespecteerd. Radicale feministen daarentegen vinden die instemming verdacht. Problematische seks is seks waarbij sprake is van een fundamenteel machtsverschil tussen de beide partijen.

Toch kan de notie ‘*consenting adults*’ door beide benaderingen worden bijgetreden om minderjarigen en dwangsituaties, zoals verkrachting, incest en ander seksueel geweld uit te sluiten. Het probleem stelt zich eerder wanneer het gaat om wat Ferguson aanduidt met de notie ‘*risky practices*’. *Risky practices* verschillen van duidelijk ongeoorloofde seksuele handelingen zoals verkrachting, omdat, los van het vermoeden, er geen doorslaggevend bewijs kan geleverd worden dat het gaat om een relatie van dominantie en onderwerping, zoals wel duidelijk het geval is bij verkrachting en incest. Ferguson pleit bijgevolg voor meer feministische tolerantie ten opzichte van *risky practices*. Sadomasochisme, kapitalistische pornografie, prostitutie en het mannelijke kostwinnersmodel en huisvrouwenbestaan zijn in een feministisch perspectief problematisch, maar dit betekent niet dat feministen en vrouwen in het algemeen niet het recht hebben om aan dergelijke praktijken deel te nemen. (Zita, 1998: 315) Zonder het risico van pornografie of prostitutie ten aanzien van de beeldvorming van vrouwen als groep te negeren, kan toch een individueel recht van personen worden bepleit om er aan deel te nemen.

6.4. Het lichaam/Intimiteit is geen koopwaar?

Onderscheidt prostitutie zich dan niet van andere vormen van lichamelijke arbeid en dienstverlening omwille van het bijzondere, intieme karakter van de seksualiteit en haar verwevenheid met de persoonlijke identiteit? Is seksualiteit niet onlosmakelijk verbonden met de identiteit en het wezen van de persoon en als dusdanig onverhandelbaar? En zal de verdere commercialisering van seksualiteit haar waarde en betekenis in de context van intimiteit en liefdevolle relaties teniet doen?

Het bestaan van prostitutie sluit in werkelijkheid de vorming van liefdevolle relaties niet uit. Zelfs indien commercialisering de seksuele beleving en ervaring beïnvloedt, is dit nog geen voldoende reden om wettelijk in te grijpen: “*For it seems plausible that making rock music illegal would increase the likelihood that people would listen to*

Mozart and Beethoven; (...); that making television illegal would improve children's reading skills. What is certain, however, is that we would and do utterly reject those ideas (...) because we do not want to live in Plato's Republic, with our cultural options dictated by a group of wise guardians, however genuinely sound their judgments may be." (Nussbaum, 1998: 291)

Margaret Radin (1996) betoogt dat seksualiteit buiten het domein van de verhandelbaarheid staat omdat het behoort tot "*our deepest understanding of what it is to be human*". Seks is net als de menselijke ei- en zaadcellen, embryo's, baarmoeders, baby's of organen bijvoorbeeld, een *contested commodity*. Radin gaat uit van een ideaal waarin de seksuele verhouding wordt gekenmerkt door een niet gemonetariseerde relatie tussen gelijken. De mate waarin seksualiteit als een verhandelbaar 'goed' kan worden aangeboden, moet beperkt worden omdat een open vrije markt er onder meer toe zal leiden dat het seksuele vertoog en in het bijzonder het vertoog over de vrouwelijke seksualiteit wordt herleid tot een commercieel product. (Radin, 1996: 133-134) Anderzijds zou onder de huidige omstandigheden een volledige *market-inalienability* of een verbod op prostitutie de feminisering van de armoede, dwang, uitbuiting, geweld, discriminatie en sociaal isolement bevorderen. Deze *double bind* maakt een principiële keuze in de huidige omstandigheden onmogelijk. Zowel een volledige *commodification* als een complete *non-commodification* zijn onder de huidige omstandigheden geen ideale oplossingen. Radin wil ook verhinderen dat het seksuele vertoog volledig door een commerciële logica wordt gedomineerd, en stelt daarom voor het vrije ondernemerschap inzake prostitutie aan banden te leggen en prostitutieovereenkomsten nietig te verklaren. Ook het verbod op adverteren, hoewel enigszins hypocriet, is verantwoord: "*nonideal effects must be borne if we really accept that extensive permeation of our discourse by commodification-talk would alter sexuality in a way that we are unwilling to countenance*" (Radin, 1996: 136) Radin noemt dit een pragmatische oplossing. Vraag is echter of dit soort pragmatisme werkelijk een stap verder is in de goede richting of eerder zichzelf ondergraaft. Radin's voorstel stigmatiseert commercieel sekswerk, biedt prostituees weinig wettelijke bescherming en bevestigt hun sociale uitsluiting. Ook 'onthaalmoeders' zijn in bepaalde contexten rolbevestigend en kunnen er toe leiden dat vrouwen worden geïdentificeerd met het moederschap, worden beschouwd als primaire zorgdragers, en dat het ouderschap wordt herleid tot moederschap. Het heeft echter weinig zin om op basis daarvan zorgovereenkomsten of de uitwerking van een degelijk sociaal statuut voor 'onthaalmoeders' te verhinderen. Integendeel, dit kan het 'beroep' ook aantrekkelijker maken voor mannen.

6.5. Besluit

De analyse van het fenomeen prostitutie door radicale feministen is mijns inziens terecht, maar impliceert niet noodzakelijk voorstellen die de uitbanning van de prostitutie beogen. Van fundamenteel belang is dat de onderliggende principes en structuur die de actuele betekenis van sekswerk en de positie van sekswerkers in de samenleving determineren, en die op verschillende terreinen van die samenleving zijn ingebed, worden uitgedaagd.

De aanname van een universele biologische seksuele drift, van de ‘natuurlijke’ dominantie van de man, van het misprijzen en de devaluering van vrouwelijke seksuele ‘activiteit’, de identificering en categorisering van personen volgens hun seksueel gedrag, construeren prostitutie tot een genderhiërarchiserende en voor vrouwen schadelijke praktijk. (zie Shrage: 1989, 351-358) Het weer in zwang zijnde discours dat man-vrouw ‘verschillen’ terug in een evolutionair-biologisch perspectief analyseert, is in dit opzicht minstens even schadelijk voor de perceptie en legitimering van de ongelijke behandeling van mannen en vrouwen, als de aanwezigheid van prostitutie en de maatschappelijke erkenning en reglementering die de belangen van prostituees centraal stelt. Prostitutie is slechts één uiting en bevestiging van fundamentele patriarchale beginselen, en een éézijdige problematisering van prostitutie bevestigt eerder de patriarchale verdeel-en-heers-politiek die deugdzame en ondeugdzaame, arme en rijke en westerse en niet-westerse vrouwen van elkaar onderscheidt. Dit belet niet dat feministen geen duidelijk politiek standpunt kunnen innemen of zich moeten verzetten tegen de wijze waarop de kapitalistische seksindustrie zich vandaag manifesteert en beledigende, vernederende en schadeberokkende stereotiepen over vrouwen exploiteert. Maar in dit opzicht verschilt de sekssector niet zo wezenlijk van de reclame, de mode en de schoonheidsindustrie.

Een pleidooi voor de depenalisering en erkenning van prostitutie als arbeid impliceert niet dat feministen prostitutie in de huidige omstandigheden niet moeten problematiseren. Wat fundamenteel problematisch blijft is dat vrouwen vandaag de dag via geweld, misleiding, via armoede en door gebrek aan alternatieven tot prostitutie worden gedwongen. De normalisering van deze praktijk mag dan ook niet leiden tot onverschilligheid voor het lot van deze vrouwen.

7. Slotbeschouwingen. Prostitutie en slavernij: de missing link?

“Nearly everybody would agree that slavery is wrong; (...). However, there are dangers in just taking for granted that something is wrong; for we may then assume that it is obvious why it is wrong; and this leads to a prevalence of very bad arguments with quite silly conclusions, all based on the so-called absolute value of human freedom.” (Hare, 1979: 103)

Het gemeenschappelijke belang van vrouwen op mondiaal vlak betreft niet de uitbanning van prostitutie als een economische activiteit, wel het tegengaan van discriminatie en geweld door gelijk respect voor vrouwen als menselijke wezens op te eisen via het toekennen van rechten en het ontwikkelen van alternatieven. Werkelijk problematisch is dat vrouwen in deze wereld nog altijd weinig andere keuzes hebben dan zich te prostitueren, een gedwongen huwelijk aan te gaan, als huishoudelijke en verzorgende arbeidskracht geëxploiteerd te worden, onder mensonwaardige werkomstandigheden hun leven te slijten in *sweatshops*, of, omwille van hun ‘volgzaamheid’ en lagere kostprijs, in de speelgoed-, textiel- en elektronica- en andere industrieën overal ter wereld te worden uitgebuit. Prioritair is dat de economische zelfstandigheid en de persoonlijke waardigheid van arme vrouwen wordt bevorderd, hun mogelijkheden en kansen worden uitgebreid, hun arbeid wordt gehumaniseerd en ze als personen, werknemers of als slachtoffers van bruto geweld, door de wet worden beschermd. Illegale

vrouwen die in de westerse prostitutie werkzaam zijn simpelweg terugsturen naar een land waar ze straatarm zijn, en zich aan lokale prostitutie moeten overleveren, impliceert voor hen geen enkele lotsverbetering.

De vergelijking van de actuele mensenhandel met de toestanden van slavernij is pertinent. Slavernij is echter niet alleen een relatie van uitbuiting en onderwerping, het vereist een wettelijk systeem dat de status van slaaf en de eigendomsrechten van de bezitter vastlegt en bekrachtigt. ‘Slavery’ wordt in de Slavery Convention van 1926 gedefinieerd als *“the status or condition of a person over whom any or all of the powers attaching to the right of ownership are exercised.”* De klassieke Grieken definieerden de status van een slaaf in termen van de vier vrijheden waarover hij niet kon beschikken: een wettelijk erkende positie in de gemeenschap op basis waarvan men toegang tot het rechtssysteem verkreeg, bescherming tegen illegale aanhouding en opsluiting en andere vormen van persoonlijk geweld, het voorrecht om zich vrij te bewegen, en het voorrecht om te arbeiden zoals men dit zelf verkiest. (Hare, 1979: 105-106) Wat vandaag de slavernij van meisjes en vrouwen in de prostitutiesector mogelijk maakt heeft vooral te maken met de zwakke rechtspositie van mensen zonder papieren, die een aantal frappante gelijkenissen vertoont met de zo juist geschetste positie van slaven in de Oudheid.

De uitbanning van de slavernij werd in werkelijkheid niet gerealiseerd door de menselijke vrijheid en gelijkheid op papier te declareren en de strijd tegen de ‘loonslavernij’ eiste afdwingbare sociale en economische rechten. Dit geldt ook voor de ‘seksuele slavernij’. Door in het kader van de ontrading van de nieuwe migratie ongewenste nieuwkomers systematisch (universele mensen-) rechten te onthouden en te ontnemen (arbeid, sociale voorzieningen, vrijheid van beweging, en dergelijke meer) wordt in de westerse samenleving een nieuwe ‘kaste’ gecreëerd die vatbaar is voor totale dienstbaarheid en onderwerping. De Westerse welvaartsstaat creëert daarmee via haar migratiebeleid een voedingsbodem die ook de institutionele slavernij mogelijk maakte. De voorbije decennia hebben feministen zich in toenemende mate toegelegd op de problematiek van vrouwen, van rechten van vrouwen en mensenrechten in een internationale context, en schendingen van rechten van vrouwen op de mensenrechtenagenda geplaatst. Op wereldvlak zijn vrouwen manifest minder gevoed, minder gezond, worden vaker geconfronteerd met fysiek geweld en seksueel misbruik, zijn minder geschoold, hebben minder kansen op werk, worden meer geconfronteerd met seksuele intimidatie op het werk, met familiaal geweld en partnergeweld, zijn in veel landen niet gelijk voor de wet, genieten niet dezelfde rechten inzake eigendom, het sluiten van overeenkomsten, vereniging, bewegingsvrijheid en godsdienstvrijheid, worden belast met een dubbele dagtaak waardoor ze minder kansen hebben voor spel en cultivering van hun vermogens enzovoort. Ongelijke sociale, economische en politieke omstandigheden bepalen dat vrouwen minder kansen hebben dan mannen. Vrouwen ervaren in ieder land in de wereld specifieke problemen omwille van hun geslacht. (Nussbaum, 2000) Genderdiscriminatie uit zich zowel economisch als seksueel. Er is geen decisief eensluidend antwoord mogelijk op de vraag welke vorm van uitbuiting primeert. Beide zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden: zowel in traditionele huwelijken als in de prostitutie worden vrouwen zowel seksueel als economisch geëxploiteerd. Oplossingen en maatregelen moeten zich derhalve op beide terreinen richten, maar moeten ook, willen ze effectief een lotsverbetering inhouden, aansluiten bij de percepties en mogelijkheden van de ‘slachtoffers’, en niet – zoals de geschiedenis van Josephine Butlers

caring power voldoende heeft aangetoond- over hun hoofden heen georganiseerd worden.

Sommige vrouwen in deze wereld prefereren de relatieve vrijheid en welstand door sekswerk boven de onderdrukking door echtgenoot of familie en absolute armoede, proberen op die manier hun kinderen te verzorgen en hen, vaak tevergeefs, een andere toekomst te bieden. Anderen hopen als illegale hulp in de horeca, schoonmaak, groenten- en fruitteelt, of als echtgenote zichzelf en hun families uit de absolute armoede te bevrijden. Om dit te bereiken schakelen ze de hulp in van trafikanten, die in wezen voorzien in illegale migratie- en arbeidsbemiddeling, en zich op vaak weinig eerbare wijze pogen te verrijken.

Dit maakt de 'keuzen' die 'onder dwang der omstandigheden' worden gemaakt niet minder moreel problematisch. In geval van kwetsbare personen is een éézijdige *consent* benadering onaanvaardbaar en leidt tot onverschilligheid. Een niet-bevoogdende en niet-moraliserende zorg en bescherming heeft daarentegen aandacht en respect voor de noden, verzuchtingen, opvattingen en wensen van de 'slachtoffers'.

Abolitionisten waarschuwen terecht dat het inwilligen van individuele keuzes de sociale druk om zich te prostitueren kan doen toenemen of kan verhinderen dat regeringen investeren in onderwijs en gelijke kansen. Prostitutiegeld is niet alleen – en nog het minst – voor de vrouw zelf *easy money*. Dit is reëel, maar verantwoordt niet dat juist de meest kwetsbare groepen nog eens moeten geslachtoffer worden. Het is niet omdat abortus in sommige landen selectief wordt toegepast op vrouwelijke foetussen, en dus genderdiscriminerend is, dat individuele vrouwen daarom het recht op abortus moet worden ontnomen.

Maatregelen in de context van de vrouwenhandel en andere vormen van discriminatie moeten primair gericht zijn naar het verbreden van concrete en reële keuzemogelijkheden van vrouwen. In het kader van de 'bestrijding van de mensenhandel' betekent dit heel concreet minder aandacht en middelen voor de uitbouw van het strafrechtelijke luik, maar meer specifieke aandacht en middelen voor vrouwen op vlak van onderwijs en alfabetisering, investeringen in duurzame zelfstandige projecten, goedkope leningen, de uitbouw van zelforganisaties en vakbonden, gezondheidszorg en geboortepanning.¹⁷ Het impliceert ook een genereuzer asielbeleid voor vrouwen en de erkenning van genderspecifieke vervolging en discriminatie als vluchtmotief, maar ook een terugkeerbeleid waarbij reële vooruitzichten worden geboden op een menswaardig bestaan in het herkomstland. Een 'optimale' sociale bescherming van vrouwen in de prostitutie, via de legalisering van prostitutiearbeid en de uitwerking van een degelijk sociaal statuut, zowel voor werknemers als zelfstandigen, is, net omwille van de bijzondere aard van deze arbeid, noodzakelijk. Maar dit impliceert ook dat buitenlandse vrouwen die in de prostitutie werkzaam zijn evengoed op deze rechten aanspraak moeten kunnen maken, en dus primair hun verblijfsstatus moeten kunnen regulariseren.

Geweld, dwang en misleiding zijn uiteraard onaanvaardbaar en moeten streng(er)

¹⁷ In haar *capabilities approach* neemt Nussbaum de mogelijkheden die vrouwen hebben om dingen te doen en te zijn tot uitgangspunt om levenskwaliteit en beleidsopties te bepalen. Niet zozeer het reële handelen en functioneren, maar wel waartoe mensen en vrouwen werkelijk in staat zijn te doen en te zijn moeten het uitgangspunt vormen van een publiek beleid. Nussbaum schetst een universeel kader dat ook ruimte laat voor lokale bijzonderheden, opvattingen, voorkeuren en omstandigheden. (Nussbaum, 2000)

bestraft worden. Slachtoffers van mensenhandel hebben net als andere mishandelde en misbruikte personen recht op een degelijke opvang en bescherming.

Het probleem van de bewijsvoering is inderdaad een reëel probleem, maar is dit vooral omdat de bescherming, opvang en verblijfstatus van het slachtoffer afhankelijk is van een juridische klacht en bewijsvoering. Er is geen enkele reden waarom dit noodzakelijk zo hoeft te zijn. Mishandelde vrouwen worden in ons land niet enkel en alleen beschermd en opgevangen op voorwaarde dat ze de mishandeling kunnen bewijzen, laat staan klacht indienen tegen de mishandelaar.

Het argument dat dit 'misbruik' van een dergelijke regeling moet voorkomen, doet mijns inziens hier niet ter zake. Waarom in dit geval niet uitgaan van het vermoeden van goeder trouw? Het gaat in de bestrijding van de mensenhandel immers toch primair om de bescherming van het slachtoffer, of niet?

Literatuur

- ANDERSON B. (2001), 'Why Madam has so many Bathrobes: Demand for migrant domestic workers in the EU', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92, 1, 18-26
- ARNAUD-DUC N. (1993), 'De tegenstrijdigheden van het recht' PERROT M. & DUBY G. (ed.) *Geschiedenis van de vrouw. De negentiende eeuw*, AGON, Amsterdam, 41-70
- BAUBEROT J. (1993), 'De protestantse vrouw'. DUBY G. & PERROT M. (ed.) *Geschiedenis van de vrouw. De negentiende eeuw*, AGON, Amsterdam, 157-170
- BENJAMIN H. & MASTERS R.E.L. (1964), *Prostitution and Morality. A Definitive report on the prostitute in contemporary society and an analysis of the causes and effects of the suppression of prostitution*, The Julian Press, New York
- BELGISCHE KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS (1993-1994), *Parlementair onderzoek naar een structureel beleid met het oog op de bestraffing en de uitroeiing van de mensenhandel. Verslag namens de onderzoekscommissie (1)*, uitgebracht door Mevr. Merckx-Van Goey en Mevr. De 'T Serclaes, 18 maart 1994
- BELGISCHE SENAAT (2000), *Wetsvoorstel tot regeling van de prostitutie*, ingediend door mevrouw Meryem Kaçar en de heer Frans Lozie, 31 juli 2000.
- BELGISCHE SENAAT (2000), *De mensenhandel en de prostitutie*, Verslag namens de subcommissie "mensenhandel en prostitutie", uitgebracht door de dames Thijs en de 'T Serclaes, stuk 2-152/1, 12 juli 2000
- BELGISCHE SENAAT (2000), *De mensenhandel en de prostitutie. Amendementen*, stuk 2-152/3, 12 juli 2000
- BELGISCHE SENAAT (2000), 'De mensenhandel en de prostitutie (stuk 2-152).

Bespreking', *Handelingen Plenaire vergaderingen*, 2-64, woensdag 19 juli 2000, ochtendvergadering, 4-46

BELGISCHE SENAAT (2000) *Het regeringsbeleid met betrekking tot de immigratie. Verslag namens de commissie voor de binnenlandse en administratieve zaken*, ingediend door de Heer Wille, Mevrouw Nagy en de Heer Daif, 28 maart 2000

BELGISCHE SENAAT (1999), *Wetsvoorstel in verband met de regeling van de vestiging van eroshuizen*, ingediend door de heer Vincent Van Quickenborne, 2-185/1, 24 november 1999, 2-112-2

BINDMAN J. (1998), 'An international Perspective on Slavery in the Sex Industry', DOEZEMA J. & KEMPADOO K. (eds.) *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and redefinition*, Routledge, New York/London, 65-78

BINDMAN J. (1997), *Redefining Prostitution as Sex Work on the International Agenda*, Anti-Slavery International, Network of Sex Work Projects (www.walnet.org)

CENTRUM VOOR GELIJKHEID VAN KANSEN EN RACISMEBESTRIJDING (1998), *Rapport mensenhandel. Strijd tegen de mensenhandel: meer samenwerking, ondersteuning en engagement*, Evaluatierapport over de evolutie en de resultaten van de bestrijding van de internationale mensenhandel, Centrum voor Gelijikheid van Kansen en Racismebestrijding, Brussel

CENTRUM VOOR GELIJKHEID VAN KANSEN EN RACISMEBESTRIJDING (1999), *Jaarverslag 1998. Strijd tegen de mensenhandel. Aandacht voor de slachtoffers*, Centrum voor Gelijikheid van Kansen en Racismebestrijding, Brussel

COENE G. (2001), 'Asiel en illegale migratie', BLOMMAERT, J. & COMMERS, R., *Het Belgische asielbeleid*, EPO (in druk)

COENE G. (2001), 'Mensenhandel en/of mensensmokkel?', BLOMMAERT, J. & COMMERS, R., *Het Belgische asielbeleid*, EPO (in druk)

COOMARASWAMY R. (2000) 'Integration of the Human Rights of Women and the Gender Perspective.' *Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women and its causes and consequences, on trafficking in women, women's migration and violence against women*, United Nations, Commission on Human Rights, 29 february 2000

CORBIN, A. (1993), 'Achter de schermen', in ARIES, P. & DUBY, G. (red.) (1989), *Geschiedenis van het persoonlijke leven. Deel 4. Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog* (red. PERROT, M.), Agon, 359-533

CUYPERS D. (1996), 'Lichaam en zelfbeschikking in het sociaal recht', VELAEARS J. (ed.), *Over zichzelf beschikken? Juridische en ethische bijdragen over het leven, het lichaam en de dood*, Maklu Uitgevers, Antwerpen-Apeldoorn, 419-442

- CUYPERS D. & DE DONCKER, A. (1996), 'Sportovereenkomsten en de beschikking over het lichaam', VELAEARS J. (ed.), *Over zichzelf beschikken? Juridische en ethische bijdragen over het leven, het lichaam en de dood*, Maklu Uitgevers, Antwerpen-Apeldoorn, 443-457
- DE BEAUVOIR S. (1990), *De tweede sekse. Feiten, mythen en geleefde werkelijkheid*, Bijleveld, Utrecht
- DE GRAAF A. 'Puik joh, condooms en lingerie voortaan aftrekbaar.' Gelegaliseerde Nederlandse prostituees vrezen exodus minderjarigen richting België', *De Morgen*, 2 oktober 2000, 3
- DESLE, E. (1992), 'De betekenis van (internationale) arbeidsmigraties en van het racisme voor de ontwikkeling van de (nationale) welvaartsstaat', DESLE E. & MARTENS A., *Gezichten van hedendaags racisme*, VUB PRESS, Brussel, 219-262
- DE STOOP C. (1992), *Ze zijn zo lief, meneer. Over vrouwenhandelaars, meisjesballetten en de bende van de miljardair*, Kritak, Leuven
- DOEZEMA J. (1998), 'Forced to choose. Beyond the Voluntary v. Forced. Prostitution Dichotomy', DOEZEMA J & KEMPADOO K. (eds.) *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition*, Routledge, New York/London, 34-50
- DOEZEMA J. (1999), *Loose Women or Lost Women? The Re-emergence of the Mythe of 'White Slavery' in Contemporary Discourse of 'Trafficking in Women*, Paper presented at the ISA Convention, Washington D.C., february 17-21 1999, reprint, (www.walnet.org)
- DUPONT-BOUCHAT M. (1996), 'Verdraagzaamheid en repressie. Fascinatie en weerzin. Elkaar dwarsende blikken op de prostitutie in België (15^{de}-20^{ste} eeuw), DEVOLDER K. & DOOMS R. *Van Badhuis tot Eroscentrum. Prostitutie en vrouwenhandel van de Middeleeuwen tot heden*. Algemeen Rijksarchief, Brussel, 51-87
- DWORKIN A. (1987), *Paren*, (vert. Intercourse, The Free Press, Mac Millan inc., New York), Anthos, Schoten
- DWORKIN A. (1993/1994), *Prostitution and Male Supremacy*, speech at a symposium "Prostitution: From Academia to Activism", University of Michigan Law School, October 31, 1992, (www.Igc.org/Womensnet/dworkin/MichLawJournal)
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA (1982), 'Prostitution', *The new Encyclopaedia Britannica in 30 volumes. Macropaedia, volume 15*, Encyclopaedia Britannica, Inc., Chicago, 75-81
- EUROPEAN PARLIAMENT (2000), *Report on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament 'For further actions in the fight*

against trafficking in women, (Com (1998)726-C5-0123/1999-1999/2125(COS)), Patsy Sörensen (Rapporteur), Committee on Women's rights and Equal Opportunities, 2 mei 2000

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY (2000) *Trafficking in women: EWL press release*, Brussels, 17/5/2000, (ewl@womenlobby.org)

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY (2000) *Newsflash*, october 2000, (ewl@womenlobby.org)

FEINBERG J. (1984), *The moral limits of the Criminal Law*, Oxford University Press, New York

HARE R.M. (1979), 'What is wrong with slavery'. *Philosophy and Public Affairs*, winter 1979, 8, 2, 103-121

HAVEMAN R. (1997), 'Prostitutie, vrouwenhandel en vreemdelingenbeleid', *Recht en Kritiek*, 23, 4, 371-384

HAVEMAN R. (1998), *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel*, Gouda Quint, Deventer

HIRSCH, M. (1994), 'Historisch overzicht en analyse van de bijzondere strafrechtelijk bepalingen inzake mensenhandel', BELGISCHE KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS, *Parlementair onderzoek naar een structureel beleid met het oog op de bestraffing en de uitroeiing van de mensenhandel. Verslag namens de onderzoekscommissie* (1), uitgebracht door Mevr. Merckx-Van Goey en Mevr. De T Serclaes, 18 maart 1994, 673/8-91/92, bijlage V, 245-285

HOGARTH J. & SALT J. (2000), 'Theoretical Developments', LACZKO, F. & THOMPSON, D. (eds.) *Migrant trafficking and Human Smuggling in Europe. A review of the evidence with case studies from Hungary, Poland an Ukraine*, International Organisation for Migration, Geneva, 28-38

IRWIN M.A. (1996), "'White slavery" as Metaphor. Anatomy of a Moral Panic'. *Ex Post Facto: The History Journal*, V, 1996, San Francisco State University, (www.walnet.org.)

KAPPELI A. (1993), 'Episoden uit het feminisme'. DUBY G. & PERROT M. (ed.) *Geschiedenis van de vrouw. De negentiende eeuw*, AGON, Amsterdam, 405-438

KEMPADOO K. (1998), 'Introduction. Globalizing Sex Workers' Rights', DOEZEMA J. & KEMPADOO K. (eds.) *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition*, Routledge, New York/London, 1-28

LEIDHOLDT D. (1998), *Prostitution: A Contemporary Form of Slavery*, Coalition Against Trafficking in Women, Geneva (www.ca_tw.org)

- LEIDHOLDT D. (1999), *Position Paper for the Coalition Against Trafficking in Women*, Special Seminar on Trafficking, Prostitution and the Global Sex Industry, United Nations Working Group on Contemporary forms of Slavery, Organised by Coalition on Trafficking in Women, International Movement Against Discrimination and Racism, International Human Rights Law Group and Anti-Slavery, 21 juli 1999, Geneva (www.catw.org)
- LIM Lean Lin (ed.) (1998), *The Sex Sector: The economic and social bases of prostitution in Southeast Asia*, International Labour Office, Geneva
- LIS C., SOLY H. & VAN DAMME D. (1985), *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Kritak, Leuven
- MACKINNON C.A. (1987), *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts
- MEESE J., VAN IMPE K., & VANHESTE S. (1998), *Multidisciplinair onderzoek van het fenomeen mensenhandel in een internationaal en nationaal perspectief: een pilootstudie met Polen en Hongarije*, Onderzoeksgroep drugbeleid- strafrechtelijk beleid- internationale criminaliteit, Universiteit Gent
- MONBALLYU & HEEREN (1996), 'Prostitutie en vrouwenhandel in de Nieuwe Tijd', DEVOLDER K. & DOOMS R. *Van Badhuis tot Eroscentrum. Prostitutie en vrouwenhandel van de Middeleeuwen tot heden*. Algemeen Rijksarchief, Brussel
- MR. A. DE GRAAF STICHTING (2001), *Wetgeving en Beleid* (www.xs4all.nl.mrgraaf)
- MURRAY A. (1998), 'Debt-Bondage and Trafficking. Don't believe the hype', DOEZEMA J. & KEMPADOO K. (eds.) *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition*, Routledge, New York/London, 51-64
- NUSSBAUM M.C. (1999), *Sex and Social Justice*, Oxford University Press, New York
- NUSSBAUM M.C. (2000), *Women and Human Development. The Capabilities Approach*, Cambridge University Press, Cambridge
- OKIN S.M. (1990), 'Feminism, the Individual and Contract Theory', *Ethics*, 100, April 1990, 658-669
- PATEMAN C. (1988), *The Sexual Contract*, Polity Press, Cambridge
- PITTMOVILS K (1999), 'Tussen repressie en permissiviteit. Socialisme, socialisten, prostitutie en geslachtsziekte (einde 19de eeuw-1997)', *Begeerte heeft ons aangehaakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, verschenen in de reeks Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, nr. 16, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen i.s.m. het archief en museum van de Socialistische arbeidsbeweging te Gent, 219-236

- PRIMORATZ I (1998), 'Prostitution', CHADWICK R., *Encyclopedia of Applied Ethics*, volume 3, Academic Press, San Diego, 693-702
- RADIN M. (1996) *Contested Commodities*, Cambridge, Massachusetts
- RAYMOND J. (1998), *Legitimizing Prostitution as sex work: UN Labor Organization (ILO) Calls for recognition of the sex industry* (www.uri.edu)
- RAYMOND, J. (1998), 'Prostitution as violence against women: NGO stonewallinf in Beijing and Elsewhere', *Women's studies International Forum*, 21, 1, 1-9 (www.catw.org)
- RHODE, D.L. (1991), *Justice and Gender. Sex discrimination and the law*. Harvard University Press, Cambridge
- RICHMOND A.H. (1994), *Global Apartheid. Refugees, Racism, and the New World Order*, Oxford University Press, Toronto
- ROBERTS, N. (1992), 'Sex, Class and Morality', FRAZER E., HORNSBY J. & LOVIBOND S., *Ethics: A Feminist Reader*, Blackwell Publishers, Cambridge Massachusetts, 139-148
- SALT J. (2000), 'Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective', APPLEYARD R. & SALT J. (eds.), *Perspectives on Trafficking of Migrants*, (Offprint of *International Migration*, vol. 38 (3), special issue 1/2000), International Organisation for Migration (IOM), United Nations, Geneva, 31-54
- SHRAGE L. (1989), 'Should feminists Oppose Prostitution?', *Ethics*, 99, january, 347-361
- SIMONS L. (1999), 'Mail Order Brides: The Legal Framework and Possibilities for Change', KELSON, G. & DELAET, D. (eds.) *Gender and Immigration*, MacMillan Press, Houndmills, 127-143
- SKELDON R. (2000), 'Trafficking: A Perspective from Asia', In APPLEYARD, R., *Perspectives on Trafficking of Migrants*, (International Migration, vol. 38 (3) Special issue 1/2000) & International Organization for Migration, United Nations, Geneva, 7-30
- UNITED NATIONS (1951) *Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others*, United Nations, 25 July 1951
- VAN DRENTH A. & DE HAAN F. (1999), *The Rise of Caring Power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*, Amsterdam University Press, Amsterdam
- VAN IMPE K. (2000), 'People for Sale: The Need for a Multidisciplinary Approach

- towards Human Trafficking', APPLEYARD R. & SALT J. (eds.), *Perspectives on Trafficking of Migrants*, (Offprint of *International Migration*, vol. 38 (3), special issue 1/2000), International Organisation for Migration (IOM), United Nations, Geneva, 113-131
- VAN MENS L. (1992), *Prostitutie in bedrijf. Organisatie, management en arbeidsverhoudingen in seksclubs en privéhuizen*. Erasmus Universiteit, Rotterdam
- VAN SCHAREN H. (2000), 'Opheffing Nederlands bordeelverbod nu al omstreden. Critici vrezen legalisering van de moderne slavernij door 'invoer' van buitenlandse prostituees', *De Morgen*, 30 september 2000, 13
- WALKOWITZ J.R. (1980), *Prostitution and Victorian Society. Women, class, and the state*. Cambridge University Press, Cambridge
- WALKOWITZ J. (1993), 'Bedreigende seksuele praktijken', DUBY G. & PERROT M. (ed.) *Geschiedenis van de vrouw. De negentiende eeuw*, AGON, Amsterdam, 339-367
- WALZER M. (1983) *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, Inc., USA
- WEINER, M. (1995), *The Global Migration Crises. Challenge to States and Human Rights*, Harper Collins College Publishers
- WET houdende bepalingen tot bestrijding van de mensenhandel en van de kinderpornografie, 13 april 1995, B.S 25 april 1995, 10823-10828
- WIJERS M. (1996), 'Vrouwenhandel en de overheid. De oplossingsstrategieën kritisch bezien', *Justitiële Verkenningen*, 1, 22, 8-25
- WIJERS M. (1998), 'Women, Labor, and Migration: The position of Trafficked Women and Strategies for Support', DOEZEMA J. & KEMPADOO K. (eds.) *Global Sex Workers. Rights, Resistance, and Redefinition*, Routledge, New York/ London, 69-77
- WOLLSTONECRAFT M. (1996) *A Vindication of the Rights of Women*, (unabridged republication of the 2nd ed., London: Joseph Johnson, 1792) Dover Publications, Mineola, New York
- ZITA J. (1998), 'Sexuality', JAGGAR A. & YOUNG, I.M. (ed.), *A Companion to Feminist Philosophy*, Blackwell Publishers Inc., Malden/ Oxford, 307-320